

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTON
KAUPPAKORKEAKOULU

YRITTÄJYYSKASVATUS JA SEN
MAHDOLLISUUDET LUKIOISSA

CASE: YRITTÄJYYSLUKIOVERKOSTOHANKE
Y-LOVE

Yrittäjyyden
Pro gradu -tutkielma
Toukokuu 2013
Laatija: Annakaisa Niemelä
Ohjaaja: professori Tarja Niemelä

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTON KAUPPAKORKEAKOULU

Tekijä Annakaisa Niemelä	
Työn nimi Yrittäjyyskasvatus ja sen mahdollisuudet lukioissa Case: Yrittäjyyslukioverkostohanke Y-love	
Oppiaine Yrittäjyys	Työn laji Pro gradu -tutkielma
Aika Toukokuu 2013	Sivumäärä 61
<p>Tiivistelmä</p> <p>Tutkimus käsittelee yrittäjyyslukioverkostohanke Y-lovea, jossa tutkimuskohteena on hankkeen parissa työskentelevät opettajat. Tutkimustehtävänä on selvittää mitä vaikutuksia yrittäjyyskasvatuksella on opetustyöhön ja millä tavalla yrittäjyys näkyy opettajuudessa. Tutkimuksessa tarkastellaan yrittäjyyskasvatusta lukiokontekstissa, jossa tapaustutkimuksena on hankkeessa toimivat opettajat. Y-love on jatko-hanke yrittäjyyskasvatuksen ja yrittäjyyslukioverkoston kehittämiseen, jossa 23 lukiota pyrkii yhdessä tuomaan esiin parhaita käytänteitä ja malleja yrittäjyyskasvatuksesta lukiokontekstissa. Tutkimuksessa käydään läpi hanketta yrittäjyyttä tukevan teorian avulla. Tarkoituksena ei ole testata teoriaa käytännön avulla, vaan teorialla pyritään tukemaan toimintaa. Hankkeen kehittymistä on verrattu Shanen (2003) yrittäjämäiseen prosessiin, jossa hankkeen eri vaiheita on kuvattu teorian valossa.</p> <p>Yrittäjyyskasvatukseen voidaan liittää luontevasti sisäinen yrittäjyys, joka kuvastaa yritteliästä toimijaa organisaation sisällä. Sisäisenä yrittäjänä voi toimia niin opettajat kuin oppilaat. Yrittäjyyskasvatus ei ole pelkästään yksi opetettava aine, vaan sitä voidaan toteuttaa jokaisessa oppiaineessa erilaisten opetusmetodien avulla. Opettajien pitäisi luopua entisistä opetusperinteistään ja antaa opiskelijoille itselleen vastuuta oppimisesta. Toteutetuissa haastatteluissa esille tuli opettajien kontrollin tarve sekä epätie-toisuuden sietokyky, jotka asettavat rajoja yrittäjyyskasvatuksen toteuttamiselle. Opettajien keskeinen rooli yrittäjyyskasvatuksen toteuttajina haastaa opettajan oman pedagogiikan sekä ympäristön, jossa he toimivat. Ongelmana koetaan myös yrittäjyyskasvatuksen määritelmä, joka ei ole selkeä. Se näkyy toteu-tuksen vaihtelevuutena lukioittain.</p> <p>Y-love on tuottanut paljon käytännön tietoa erilaisista tavoista toteuttaa yrittäjyyskasvatusta. Opet-tajien käsityksiin yrittäjyyskasvatuksesta ovat vaikuttaneet oppilaat sekä verkostot, joiden kanssa yhdessä hanketta on kehitetty. Yrittäjyyskasvatus on lisännyt koulujen aktiivisuutta ja yhteisöllisyyttä, mikä näkyy koulujen sisällä toimintana sekä uusien verkostojen syntymisenä. Opetukseen käytettävä aika luo ehtoja lukioiden kiireelliseen aikatauluun. Lyhyessä ajassa pitäisi oppia uutta ja uusien käytäntöjen kehittäminen vie aikaa. Lukiot ovat jakautuneet myös eri aineisiin ja niiden ei nähdä olevan yhteydessä toisiinsa. Opet-tajilta vaaditaan uuden oppimista ja oman pedagogiikan kehittämistä yrittäjämäiseen suuntaan.</p> <p>Jotta opettajat kykenevät toteuttamaan yrittäjyyskasvatusta, heidän tulee löytää yrittäjämäinen tapa toimia omassa työssään. Heidän tulisi nähdä toiminta yhteistyössä oppilaiden, muiden opettajien sekä elinkeinoelämän kanssa.</p>	
Asiasanat Yrittäjyyskasvatus, sisäinen yrittäjyys, hanke, lukio	
Säilytyspaikka	Jyväskylän yliopiston kauppakorkeakoulu

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTON KAUPPAKORKEAKOULU

Author Annakaisa Niemelä	
Title Education of entrepreneurship and it's possibilities in high school's Case: Y-love, Entrepreneurship network project in high school	
Subject Entrepreneurship	Object of the study Master's thesis
Month and year May 2013	Pages 61
<p>Abstract</p> <p>This thesis discuss of entrepreneurship network project Y-love where research subject are teachers who are working among the project. Assignment of this work is to find out what impacts education of entrepreneurship has and how does it shows in teacher's daily work. Context of the research is high school by using case study of the teachers who are involved to this project. Y-love is continuation project for developing education of entrepreneurship and it's network where 23 different high schools' are trying to bring out best practical and model's of educating entrepreneurship in high school context. In this research entrepreneurship is trying to explain via theory. Purpose was not to test theories but trying to support project with theory. Developing the project has been compared to Shanes (2003) entrepreneurial processes, which describe different stages of observe entrepreneurial opportunities.</p> <p>It is naturally to connect intrapreneurship to education of entrepreneurship, which reflect enterprising player inside the organisation. Teachers and students can act like intrapreneurship. Educating entrepreneurship is not just one subject that you have to teach in schools. It is possible to put in the action in every teaching subject by using different teaching methods. Teachers have to abandon old traditions of teaching and give the responsible to students for learning. Interviews that have been made for this research tells that teachers have a need for control and they don't tolerate uncertainty, which is causing limits for implementing entrepreneurship education. Teachers are in key role in education of entrepreneurship and they should challenge their own pedagogy and environment where they are acting. Problem is also definition. Education of entrepreneurship is not clear and every high school has they own way of action.</p> <p>Y-love has generated lots of practical knowledge of implementing education of entrepreneurship. Teacher's attitudes in educating entrepreneurship have influence students and networks. Together these three has developed this project. Educating entrepreneurship has affect activities and builds community in schools. This shows different kind of activities inside the schools and more growing networks. Instead time that teachers has for teaching is limited and this is making busy schedule. In short time should learn new but developing new practices takes time. High school is spread also in different teaching subjects and there isn't anything that will connect them together. Teachers are forced to learn new and develop their pedagogy towards an entrepreneurship.</p> <p>Teachers should find entrepreneurial way to work so that they could effect in education of entrepreneurship. This is why they should work together with students, other teachers and business life.</p>	
<p>Keywords Education of entrepreneurship, intrapreneurship, project, high school</p>	
Place of storage	University of Jyväskylä School of Business and Economics

KUVIOT

KUVIO 1 Yrittäjyyskasvatusjärjestelmän elementit Pihkalan ja Ruskovaaran (2011) mukaan.....	13
KUVIO 2 Ulkoinen, sisäinen ja omaehtoinen yrittäjyys (Kyrö 1998, 118).....	14
KUVIO 3 Kasvu sisäisenä yrittäjänä (Kansikas 2007)	17
KUVIO 4 Psykologisia tekijöitä yrittäjyyden aloittamiseksi (Shane, 2000).....	27
KUVIO 5 Oppimisen ominaispiirteet Alan M. Thomasia (1992) mukaillen.....	30
KUVIO 6 Kvalitatiivisen tutkimustyyppien ryhmittely (Hirsjärvi ym. 2010)	35
KUVIO 7 Yrittäjyyskasvatuksen vaikuttavuus	46
KUVIO 8 Yrittäjyyskasvatus lukioden toteuttamana.....	50
KUVIO 9 Yrittäjämäisen opettajuuden kehittyminen ja siihen vaikuttaminen Y-love hankkeen kontekstissa.....	53

TAULUKOT

TAULUKKO 1 Sisäisesti yritteliään organisaatiokulttuurin elementit	16
TAULUKKO 2 Yrittäjyyttä aktivoiva ja passivoiva kouluympäristö (Koiranen & Peltonen, 1995)	23
TAULUKKO 3 Seuraukset konstruktivistisesta oppimiskäsityksestä käytännön opetustyöhön.....	24
TAULUKKO 4. Yrittäjyysominaisuudet, yrittäjämäinen käyttäytyminen ja yrittäjyystaidot (Gibb 2005).....	28

SISÄLLYS

KANSILEHTI
TIIVISTELMÄ

ABSTRACT

KUVIOT JA TAULUKOT

1	JOHDANTO.....	7
1.1	Tutkimuksen taustaa.....	7
1.2	Tutkimuksen tavoitteet ja tutkimuksen kysymykset.....	8
1.3	Tutkimuksen rakenne.....	9
2	YRITTÄJYYSKASVATUS LUKIOISSA.....	11
2.1	Mitä yrittäjyyskasvatus on?.....	11
2.2	Sisäinen yrittäjyys yrittäjyyskasvatuksen valossa.....	14
2.3	Lukioiden yhteistyö eri sidosryhmien kanssa.....	17
3	YRITTÄJYYSKASVATUS JA SEN MAHDOLLISUUDET LUKIOISSA.....	21
3.1	Näkökulmia yrittäjyyskasvatukseen.....	21
3.2	Yrittäjämäinen prosessi.....	24
3.3	Lukio yrittäjyyskasvattajana.....	28
4	TUTKIMUSMENETELMÄ.....	32
4.1	Laadullinen tutkimus.....	32
4.2	Aineiston keruu.....	33
4.3	Tutkimuksen toteuttaminen ja sisällönanalyysi.....	35
5	TULOKSET.....	37
5.1	Oma pedagogiikka.....	38
5.2	Oppilaat.....	39
5.3	Kouluympäristö.....	41
5.4	Yrittäjyyskasvatuksen haasteet.....	43
5.5	Yhteenvedo.....	45
6	POHDINTA.....	51
6.1	Haastatteluista.....	51
6.2	Johtopäätökset.....	52
6.3	Luotettavuus.....	55
6.4	Kehittämissuunnitelmat.....	57
	LÄHTEET.....	58

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen taustaa

Opiskellessani Suolahden lukiossa 2000-luvun alussa, koin muutaman opettajan suunnalta uskomattoman vahvaa tukea toteuttaa itseäni ja toimia yhteisen ympäristön hyväksi. Tämä on antanut minulle uskon ja halun tekemiseen, joka on hyväksi niin itselle kuin yhteisölle ympärilläni. Vielä tuolloin en ymmärtänyt mistä asiasta oli kyse, mutta vuosien mittaan olen löytänyt heidän tuelleen ja toiminnalleen sanan: yrittäjyyskasvatus. Opetushallitus on määritellyt lukion opetussuunnitelman joka on otettu käyttöön lukioissa viimeistään syksyllä 2005 ja sieltä löytyy aihekokonaisuus ”aktiivinen kansalaisuus ja yrittäjyys”. Tämän aihekokonaisuuden tulisi olla nykypäivänä enemmän pinnalla, sillä se on yhteiskunnallisesti merkittävä kasvatus- ja koulutushaaste. ”Aktiivisen kansalaisuuden ja yrittäjyyden” tavoitteena on kehittää opiskelijoiden valmiuksia, jotta he pystyisivät osallistumaan ja vaikuttamaan yhteiskunnassa poliittiseen, taloudelliseen ja sosiaaliseen toimintaan sekä huomioimaan myös kulttuurielämän. Pääpainona lukion yrittäjyyskasvatuksessa mainitaan käytännönharjoitteet, henkilökohtaisten osallistumisien ja vaikuttamisien luominen. Opetusministeriö on tuonut julkaisussaan Yrittäjyyskasvatuksen suuntaviivat (2009) tuonut esille, kuinka yrittäjyyskasvatuksen taustalla on elinikäinen oppiminen, jossa pyritään jalostamaan ja lisäämään koulutus- ja oppimispolkuja yrittäjyyden eri vaiheissa. Koulutuksen tehtävänä on saada aikaan yrittäjyyden toimintamalleja joka rakentuu tahdosta ja halusta sekä tiedosta ja osaamisesta. Lopulta yrittäjyyskasvatuksessa on kyse asenteesta joka antaa erilaisille persoonille mahdollisuuden toimia aktiivisesti omien kiinnostuksien mukaan sekä oppia asioista lisää. Asioita ei tarvitse heti tietää ja osata, vaan tärkeänä elementtinä on rohkeat kokeilut, jotka sallivat epäonnistumisen ja ovat keskeisinä toimeenpanijoina paremmille tuloksille ja suorituksille. Valmiiden toimintakaavojen puuttuessa kasvattajien on kyettävä astumaan tuntemattomalle maaperälle, joka voi tarjota opettajille uuden alun työelämän saralla.

1.2 Tutkimuksen tavoitteet ja tutkimuksen kysymykset

Tutkimuksessa tavoitteena on selvittää miten yrittäjyyslukiohanke on vaikuttanut lukio-opettajan käsityksiin opettamisesta ja yrittäjyyskasvatuksesta. Tutkimuksen tarkoituksena on aluksi koota yleisimmät teoriat yrittäjyyskasvatuksesta huomioiden niin kauppatieteellinen kuin kasvatustieteellinen näkökulma. Teoriaosuuden jälkeen käydään läpi tutkimuksen tuloksia, jotta pystytään selittämään ja havainnoimaan yhtenäisyyksiä teorian ja käytännön välillä. Yhtenäisyydellä pyritään saamaan tukea sille, että hanke on tukenut opettajien työskentelyä yrittäjyyskasvatuksen parissa.

Tutkimuksessa tarvittava etäisyys ja objektiivisuus syntyvät kahdesta asiasta. Siitä, että on omaa teoreettista pohdintaa ja lukeneisuutta, mutta sitä voi myös lisätä käsitteellistyksien ja menetelmien avulla. (Eskola & Suoranta, 1998.)

Lukiolaissa 21.8.1998/629 sanotaan seuraavanlaisesti 1 luvun 2§ Lukio-koulutuksen tavoitteet:

”Lukiokoulutuksen tavoitteena on tukea opiskelijoiden kasvamista hyviksi, tasapainoisiksi ja sivistyneiksi ihmisiksi ja yhteiskunnan jäseniksi sekä antaa opiskelijoille jatko-opintojen, työelämän, harrastusten sekä persoonallisuuden monipuolisen kehittämisen kannalta tarpeellisia tietoja ja taitoja. Lisäksi koulutuksen tulee tukea opiskelijoiden edellytyksiä elinikäiseen oppimiseen ja itsensä kehittämiseen elämänsä aikana.”

Valtioneuvoston asetus lukiokoulutuksen yleisistä valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta 14.11.2002/955 1 luvun 3§ sanotaan:

”... Opetuksen tulee tukea opiskelijan kasvua aikuisen vastuuseen omasta ja muiden ihmisten hyvinvoinnista, elinympäristön tilasta sekä kansalaisyhteiskunnan toimivuudesta. Opiskelijaa perehdytetään elinkeinoelämään ja yrittäjyyteen.”

Koska nämä lait ohjaavat opetusta lukioissa, tulee ne ottaa opetuksessa huomioon. Opettajat tekevät lopulta päätöksen kuinka he oppilaitaan opettavat, joka muodostuu opettajan omasta pedagogiikasta.

Pääkysymyksenä tutkimuksessa on: Mitä on yrittäjämäinen opettajuus yrittäjyyslukiohankkeessa? Samalla tutkimuksessa tutkitaan sitä, kuinka hanke on vaikuttanut koulun yrittäjyyskasvatukseen opettajan näkökulmasta. Tarkoituksena on saada ymmärrys siitä, mitkä asiat vaikuttavat opettajiin, jotta he lähtevät mukaan yrittäjyyskasvatuskursseille.

1.3 Tutkimuksen rakenne

Tutkimuksen alkupuolelle on käsitelty aiheeseen liittyvää teoriaa ja käsitteellisyttä. Näillä halutaan rakentaa yhteinen näkemys yrittäjyyskasvatukseen vaikuttavista asioista, jotka ovat tämän tutkimuksen kannalta relevantteja.

Aluksi määritellään mitä yrittäjyyskasvatus on ja tarkastellaan sitä myös lukiokontekstin kautta. Näin pystytään tuomaan hankkeen osalta tärkeitä elementtejä teorian kautta, joka tukee tuloksia ja tulosten määrittelyä. Sisäinen yrittäjyys nousee tärkeäksi tekijäksi yrittäjyyskasvatuksessa, koska yrittäjyyskasvatuksen tehtävänä on toimia osaltaan asennekasvattajana. Sisäinen yrittäjyys on kouluissa luonnollinen tapa kehittää opiskelijoita ja miksi ei opettajiakin ulkoiseen yrittäjyyteen, mutta näiden määrittelyssä voidaan nähdä eroja. Koulujen asennekasvatus voidaan nähdä edesauttajana ja kokemusten antajana mahdollisesta yrittäjyydestä, mutta pääosin sisäinen yrittäjyys kannustaa yritteliäiseen elämäntapaan. Yrittäjyyskasvatus ei ole pelkästään koulujen harteilla, vaan he tekevät yhdessä työtä muun muassa elinkeinoelämän kanssa. Paikalliset yrittäjät antavat mallia ja toimivat tukijoina tulevaisuuden yrittäjille ja työntekijöille. Lukioiden tulee kehittää toimintaa yhdessä muiden toimijoiden kanssa ja nähdä itsensä osana yhteiskuntaa merkittävänä kouluttajana. Kehittämistyö on yhdessä antoisampaa ja se hyödyttää kaikkia osapuolia, niin oppilaita, opettajia kuin yhteistyötahoja. Lukioiden on hyvä kartoittaa tärkeimmät verkostot ja tutustua eri alojen toimintaa, jotta yhteistyön tekeminen helpottuu.

Tämän jälkeisessä kappaleessa käydään läpi Y-love hanketta tarkemmin ja mitä mahdollisuuksia lukioiden yrittäjyyskasvatukseen osalta. Y-love hanke voidaan kuvata hyvin Shanen (2003) yrittäjämäisen prosessin kautta, jossa on verrattu Shanen prosessin mallia ja mitä tämä on tarkoittanut Y-lovessa. Teoriaa on koottu Shanen yrittäjämäisten piirteiden kautta, jossa tunnustetaan yrittäjyyden mahdollisuuksia. Tähän liitetään ajatus sisäisestä yrittäjyydestä ja tämä pyritään kiinnittämään opettaja kontekstiin. Tutkimusongelman kautta yrittäjyyden ja yrittäjyyskasvatuksen nivoutuminen koulumaailmaan voidaan nähdä elinikäisen oppimisen näkökannalta, jossa rikotaan perinteisiä ajatusmalleja opettajuudesta. Näin toiminta on pystytty tekemään näkyväksi ja sitä on voitu kehittää. Tutkimuksessa käsitellään opettajien kokemuksia yrittäjyyskasvatuksesta, joten lukioiden näkökulma yrittäjyyskasvattajina luo taustaa uuden asian oppimiseen ja omaksumiseen.

Seuraavaksi käydään läpi tutkimusmenetelmät, jossa kuvataan tarkemmin tutkimusmetodia ja käytänteitä. Nämä antavat luonnollisen jatkumon sille, kuinka tutkimus on toteutettu ja millaisia valintoja on tehty. Kappaleessa käydään läpi haastattelujen kuvaus sekä empiirisen aineiston kerääminen, jossa teorian avulla pyritään valitsemaan tutkimuksen kannalta oikeita toimintatapoja.

Raportin mielenkiintoisin kappale lienee tulokset, jossa käydään läpi empiirinen aineisto. Tarkoituksena on tuoda esiin tärkeimmät asiat, joita haastattelussa ilmeni. Omien alaotsikoiden alle on kirjattu ne asiat, jotka voidaan yleistää haastatteluiden tuloksista. Tulosten kirjaamisessa ei ole pyritty löytämään kaikkia pieniä tekijöitä, jotka kuuluvat tutkimusongelmaan, vaan havainnoida

ne keskeiset asiat, jotka ovat haastateltavilla keskeisinä sanomina haastatteluis-
sa. Jokainen haastateltava toi varmasti oman näkökulmansa esiin ja tarkoituk-
sena ei ole luoda kuvaa, että yrittäjyyskasvatuksessa on kaikkien nuorten pelas-
tus. Kyseessä on hanke jonka avulla pyrin kehittämään uusia toimintatapoja ja
testaamaan niitä, joten pyritään tuomaan esille niin hyviä kuin kehitettäviäkin
puolia ja tutkijan onneksi näitä kumpiakin näkökulmia kerrottiin ennakkoluu-
lottomasti. Vaikka haastateltavat ovat eri lukioista, heitä ei ole tarkoitus verrata
keskenään vaan nähdä heidät osana kokonaisuutta, yksittäisinä toimijoinaan.
Yhteenvedona on kuvattu yrittäjyyskasvatuksen vaikuttavuutta omana kuvio-
naan sekä yrittäjyyskasvatuksen kehää, jossa tuodaan yhteen haastatteluiden
ajatuksia.

Viimeisessä kappaleessa käydään hieman pohdintaa siitä, mitä yrittäjä-
mäinen opettajuus on yrittäjyyslukiohankkeessa ja kuinka opettajuus kehittyy
siinä. Johtopäätösten avulla pyritään vastaamaan tutkimusongelman kysymyk-
seen ja samalla mietitään jatkotutkimusta hieman eteenpäin. Kehittämissuunni-
telmia on mahdollista miettiä monelta näkökulmalta ja varsinkin erilaisten kon-
tekstien valinta antaa lukemattomia mahdollisuuksia miettiä jatkoa eteenpäin.
Yrittäjyyskasvatus on mielenkiintoinen aihe, koska sitä pystyy lähestymään
niin kasvatustieteellisestä kuin taloustieteellisestä näkökulmasta. Siihen voi-
daan liittää mukaan monia vaihtuvia tekijöitä ja todeta, että tulevaisuutta ajatel-
len tutkimusalaa löytyy varmasti.

2 YRITTÄJYYSKASVATUS LUKIOISSA

2.1 Mitä yrittäjyyskasvatus on?

Yrittäjyyskasvatuksella tarkoitetaan opetushallinnon alaisuudessa toteutettavaa laaja-alaista työtä yrittäjyyden vahvistamiseksi ja tietoisuuteen saamiseksi. Tukena tässä on työelämäntahoja ja järjestöjä jotka yhdessä pyrkivät lisäämään käytännön toimenpiteiden avulla myönteisiä asenteita yrittäjyyteen liittyen. Samassa kehitetään tietoja ja taitoja, uuden yrittäjyyden synnyttämistä, yrittäjien ja yritysten henkilöstön osaamisen kartuttamista sekä yrittäjämäisen toimintatavan leviämistä työpaikoille sekä muuhun toimintaan. Tärkeä ajatus on elinikäisen oppimisen ja verkostomaisen toimintatavan omaksuminen. (Opetusministeriö, 2009.) Haasen ja Lautenschläger (2011) mainitsevat yrittäjyyskasvatuksen kysymysten jaottelun teoriapainotteiseen opetukseen, jossa tarkoituksena on jakaa tietoa yrittäjyydestä kysymysten miksi (vahvistus), mitä (faktat) ja kuinka (pehmeät taidot) avulla. Toisaalta yrittäjyyskasvatuksessa on tavoitteena on kehittää yrittäjämäisiä yksilöitä ja valmentaa jo yrittäjyyden parissa toimivia yksilöitä. Keskeisiä asioita yrittäjyyskasvatuksen pedagogiikassa on se, mitkä asiat nostetaan esille, joilla pystytään rakentamaan ja lujittamaan yrittäjyyttä. Haasen ja Lautenschläger (2011) ilmaisevat ”opettavuuden dilemman”, jonka avulla he pyrkivät käsittelemään yrittäjyyskasvatuksen haasteita. Seikkula-Leino (2006, 28-30) kuvailee yrittäjyyskasvatuksen niin, että kyse ei ole tiettyjen asiakokonaisuuksien oppimisesta, vaan siitä, miten toimitaan. Yrittäjämäiseen oppimiseen kuuluvat:

- Tekemisen kautta. Tekemiseen liittyy päämäärätietoisuus, paineen alaisena oleminen ja ohjattu oppiminen löytämään asioita.
- Toisilta oppiminen, joka muodostuu mielipiteiden vaihtamiseen ja keskusteluun, muiden reagoinnista tapahtuviin asioihin ja muilta lainaamiseen.
- Ongelmien ratkaiseminen, jossa tapahtuu virheitä, mutta ympäristö on joustava ja epämuodollinen.

Yrittäjämäinen oppimisympäristö tarjoaa:

- Vapautta, vastuuta ja itsenäisyyttä – mutta myös kontrollimahdollisuuden
- Epävarmuutta aiheuttavia tekijöitä
- Joustavuuden oppimistilanteisiin ja mahdollisuuden tehdä virheitä
- Kokemuksia projekteista. Kuinka projektia hallitaan kokonaisvaltaisesti ja miten se hoidetaan loppuun asti.

Nämä tekijät ovat vastakohtia perinteisen koulumaailman arvoille, joita on muun muassa varmuus, järjestelmällisyys, johtajuus, tietäminen ja turvallisuus. Vastakohdat ovat ilmeisiä yrittäjyyskasvatukseen peilattaessa ja ristiriitaisuus yrittäjämäiseen oppimiseen on ilmeinen. Kehittääkseen yrittäjyyskasvatusta, opettajilta vaaditaan arvokeskustelua aiheesta, jotta ristiriitoja voitaisiin välttää. (Seikkula-Leino 2006, 29.) Yrittäjämäinen toimintatapa nähdään erityisesti yleisivistävässä koulutuksessa kasvattavan vaikuttamiseen, osallistumiseen ja demokraattisuuteen. Yrittäjämäinen toimintakulttuuri on osana oppijan kasvatamista vastuunottoon itsestään ja tekemisistään. Se rohkaisee tarttumaan uusiin asioihin, vaikka niissä on mahdollisuus myös epäonnistua, sekä synnyttää valmiuksia ja tapoja vaikuttaa ja olla osana yhteiskunnallista toimintaa. (Opetusministeriö, 2009.)

Tärkeimpänä tekijänä yrittäjyyskasvatuksessa voidaan nähdä asenteet, joilla suhtaudutaan ympäröivään maailmaan. Kun kohtaamme uusia asioita, pystymme asenteiden kautta tekemään päätöksiä niiden suhteen. Asenteet yrittäjyyskasvatuksen käytännön toteutukseen eivät ole välttämättä myönteisiä, vaikka yleisesti opettajien asenteet yrittäjyyteen ovat myönteisiä. On tiedostamattomia asenteita, joita on vaikea käsitellä, mutta yhteys ajankuvaan ja tulevaisuuteen voi aiheuttaa sen, että yrittäjyyskasvatuksen asennemuutos on osaltaan mahdollista. (Seikkula-Leino 2006, 29-30.) Ajankuvaan vaikuttavat varmasti kokemukset ja tulokset yrittäjyyskasvatuksen saralta, joita saadaan jatkuvasti lisää muun muassa erilaisten kokeilujen ja tutkimusten kautta. Yhtenä poliittisena näkökulmana voidaan nähdä, että yrittäjyyskasvatuksen avulla saavutetaan tehokkuutta ja kustannuksellista kannattavuutta joka lisää yrittäjien määrää ja laatua taloudessa (Matlay, 2006). Bosma ja Levie (2010) mainitsevat, kuinka yrittäjyyskasvatuksen eri tasojen tärkeys (ongelmanratkaisu, innovointi ja ryhmätaidot) on huomioitu ja tunnustettu. Vielä ei kuitenkaan ole päästy selvyteen siitä, mitä lopputuloksia pitäisi tavoitella ja mitkä poliittiset toimintatavat ja liikkeet voivat vaikuttaa, vai onko niillä vaikutusta lainkaan (Hytti, Stenholm, Heinonen ja Seikkula-Leino, 2010). Seikkula-Leino, Ruskovaara, Ikävalko, Mattila ja Rytkola (2010) listaavat yrittäjyyskasvatukseen liittyvän kolme tarkoitusta: oppimista ymmärtämään yrittäjyyttä, oppimista kuinka tulla yrittäjämäiseksi ja oppimista kuinka tulla yrittäjäksi. Yrittäjyyskasvatuksen haasteet ovat monimuotoiset ja sen kehittämiseen sekä toiminnan vakauttamiseen kouluissa vaikuttavat useat tekijät.

Opetushallituksen julkaisussa Yrittäjyyskasvatuksen suuntaviivat (2009), painottuvat verkostoyhteistyö eri koulutusasteiden, työ- ja elinkeinoelämän,

järjestöjen, hallinnollisten ja poliittisten päätöksentekijöiden sekä kotien kanssa. Näiden verkostojen avulla pyritään kehittämään oppijan yrittäjämäisiä valmiuksia ja siitä seurauksena elämänhallinta kasvaa. Yrittäjyys kuvataan julkaisussa yksilön kyvyksi muuttaa ideoita toimintaan. Siihen kuuluu luovuus, innovaatiokyky ja riskinotto sekä kyky hahmottaa toimintaansa tavoitteiden saavuttamiseksi. Näiden ominaisuuksien perusteella pystytään tukemaan yksilöä arkipäivissä, kouluttautumisessa, työssä, vapaa-aikana sekä yhteiskunnallisessa toiminnassa. Vaikka ominaisuudet korostuvat työelämässä, ne lisäävät työntekijän tietoisuutta omassa työssään ja kannustavat tarttumaan mahdollisuuksiin.

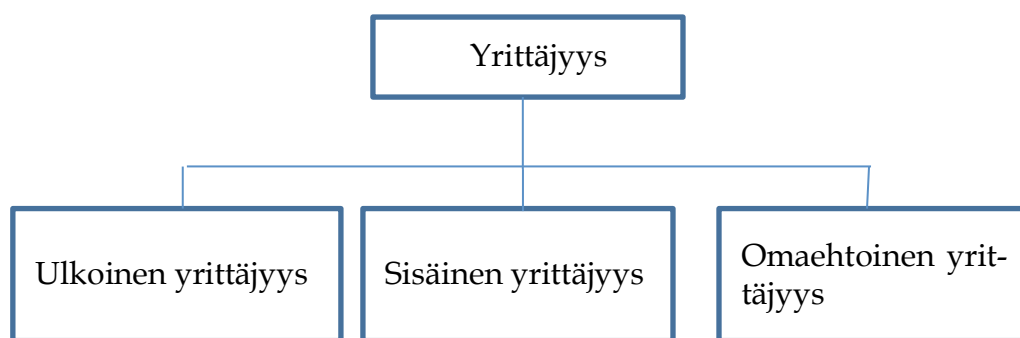
Pihkala ja Ruskovaara (2011) ovat kuvanneet osuvasti yrittäjyyskasvatuksen elementtejä, joista yrittäjyyskasvatus rakentuu. Vaikka he mainitsevat mallin olevan keskeneräinen, kuvioissa on osattu tuoda esille keskeiset asiat.

KUVIO 1 Yrittäjyyskasvatusjärjestelmän elementit Pihkalan ja Ruskovaaran (2011) mukaan

2.2 Sisäinen yrittäjyys yrittäjyyskasvatuksen valossa

Laajasti ajateltuna sisäinen yrittäjyys voidaan määritellä yrittäjämäiseksi käyttäytymiseksi toisen palveluksessa. Koironen ja Pohjanranta erottelevat ulkoisen ja sisäisen yrittäjyyden niin, että ulkoinen yrittäjyys liittyy oman yrityksen perustamiseen ja sen ylläpitämiseen. Sisäisen yrittäjyys kuvaillaan sen sijaan yrittäjämäisenä ajattelu-, toiminta- ja suhtautumistapana osana työyhteisön jäsenenä. (Koironen & Pohjansaari 1994, 7.) Kyrö jatkaa omassa tutkimuksessaan sisäisen yrittäjyyden haasteesta, jossa esille tuli sisäisen yrittäjyyden käsite. Sisäisellä yrittäjyydellä voidaan tarkoittaa sekä yksilön kuin myös ryhmän toimintaa organisaatioissa. Selventääkseen tätä tulosta hän jakoi yrittäjyyden kolmeen lajiin: *ulkoiseen yrittäjyyteen, sisäiseen yrittäjyyteen ja omaehtoiseen yrittäjyyteen.* (Kyrö 1998, 118.)

KUVIO 2 Ulkoinen, sisäinen ja omaehtoinen yrittäjyys (Kyrö 1998, 118)

Heinonen ja Vento-Vierikko lisäävät ulkoisen ja sisäisen yrittäjyyden eroksi ilmenemismuodon ja organisatorisen kontekstin lisäksi yhteisöllisyyden. Sisäisen yrittäjyyden ilmeneminen organisaatioissa näkyy ja liittyy monen yksilön tapaan työskennellä, jolloin kyse voi olla tiimistä, osastosta, yksiköstä tai koko organisaatioista. (Heinonen & Vento-Vierikko 2002, 35.) Heinosen määritelmä sisäisestä yrittäjyydestä on yrittäjämäinen toimintatapa. Tämä viittaa toimintaan, jossa tiimi tai yksilö kehittää ominaisuuksiaan selviytyä menestyksellisesti muutoksista ja innovaatioista, joiden rinnalla esiintyy epävarmuutta ja kompleksisia tilanteita. Tällä toiminnalla pystytään saavuttamaan henkilökohtaista tyydytystä. Sisäinen yrittäjyys on idearikkautta, ja uusien mahdollisuuksien havainnointia, mahdollisuuksiin tarttumista ja luottamista omiin kykyihin, vaikka ne poikkeavat aikaisemmin totutuista tavoista, sekä uskomista siihen, että toiminnassaan onnistuu ja tukee organisaation tavoitteiden toteutumista. (Heinonen 1999, 155.) Heinonen (2001) jatkaa, että yrittäjämäinen toimintatapa määrittelee organisaation toimintatavan ja sen vaikutuksen, kun taas sisäinen yrittäjyys liittyy toimintatavan olemassa olevaan organisaatioon ja sen tavoitteisiin. Yrittäjyydessä riskin sieto ja sen kantaminen ovat osana päivittäistä teke-

mistä ja sisäisessä yrittäjyydessä riskinkannon merkitys nähdään omassa toiminnassa ja päätöksenteossa. Tämä tarkoittaa sitä, että voidaan luopua hierarkkisesta, byrokraattisesta, ulkopuolelta ohjatusta toiminnasta ja siirrytään itsenäiseen päätöksentekoon. (Kyrö 1997, 202.) Yrittäjyyskasvatusta ei kuitenkaan tulisi liittää ainoastaan sisäiseen tai ulkoiseen yrittäjyyteen, koska sitä ei nähdä kattavana yrittäjyyskasvatuksena. Yrittäjyyskasvatukseen tulisi sisällyttää ainakin yrittäjämäiseen toimintaan kuuluvaa kasvatustoimintaa sekä ulkoisen yrittäjyyden opetuksen laajuus riippuisi opiskelijoiden iästä ja koulutustasosta. (Lassila 2009.) Tukea Lassilan ajatuksille antaa Ristimäki (2002, 13), joka ehdottaa, että kouluissa siirryttäisiin käyttämään sisäisen ja ulkoisen yrittäjyyden käsitteiden sijaan yrittäjyyskasvatusta ja yrittäjyyden edistämistä. Tätä hän perustelee sillä, että ei ole varmuutta siitä millaisissa työtehtävissä nuoret tulevat toimimaan, ovatko he lopulta palkansaajina vai yrittäjinä lopulta.

Sisäinen yrittäjyys ei ole organisaatiossa itsessään olevaa, vaan avainhenkilönä on sisäinen yrittäjä, joka nähdään myös päätoimijana ja tämän ansioista sisäisen yrittäjyyden tekijänä (Heinonen ja Vento-Vierikko 2002). Sisäistä yrittäjyyttä ei pystytä näin määrittelemään ylhäältä käsin vaan se ilmenee tekijöiden kautta, joilla löytyy motivaatiota tehdä ja nähdä asioita uudella tavalla ja jotka saavat mahdollisuuden siihen.

Sisäistä yrittäjää on kuvailtu monilla ominaisuuksilla ja tuntomerkeillä. Työyhteisössä heitä voidaan kuvailla innostuneiksi ja aloitekykyisiksi, luoviksi ajattelijoiksi, psykologisiksi omistajiksi, jossa he tuntevat kuuluvansa yritykseen ja haluavat vaikuttaa ja osallistua aktiivisesti työhön. Lisäksi he omaavat sosiaaliset taidot sekä ovat kykeneväisiä kantamaan vastuuta ja huomioimaan muut, joka keskeisesti lujittaa työyhteisöä. He ovat rohkeita esittämään ja toimimaan parempien työtapojen puolesta ja yleisesti kehittämään organisaationsa toimintaa. (Kansikas, 2007.)

Shane ja Venkataraman (2000) mainitsevat sisäisen yrittäjän keskeisenä ominaisuutena mahdollisuuden havaitsemisen ja sen hyödyntämisen. Monet tutkijat ovat kuvanneet sisäisen yrittäjän mahdollisuuksia havainnoivana visionäärinä. Hän on työntekijänä on innovatiivinen, joka tuottaa uusia tuotteita, palveluita, järjestelmiä ja verkostoja. (Pinchot 1985, 43; Koironen 1993,127; Antoncic & Hisrich 2001, 523.) Kansikas (2004) luettelee sisäisen yrittäjän ominaisuuksiksi aloitekyvyn, innovatiivisuuden ja tarvittaessa muutoshalukkuuden, jossa he toimivat yrityksen sisäpuolella. He ovat myös motivoituneita ja ottavat vastuun omasta työstään pitkällä aikavälillä sekä kestävät epävarmuutta ja ovat valmiita ottamaan riskejä. Luovina yksilöinä he arvostavat itsenäisyyttä ja toimintavapautta toimessaan. Tärkeä ominaisuus sisäisillä yrittäjillä on organisaatioissa tiedon tehokas jakaminen. (Kansikas 2004.)

Sisäinen yrittäjä nähdään niin näkijänä kuin tekijänä. Hän on ihmisenä luova, visioiva ja kunnianhimoinen, joka ei välttämättä ole uusien tuotteiden ja palveluiden keksijä vaan hänen merkityksensä on ideoiden kehittämisessä ja muuttamisessa todelliseksi tuotteeksi joka on kannattava. Sisäisen yrittäjän luonteeksi voidaan lukea myös se, että hän ei ole pelkästään ajattelija ja suunnittelija vaan hänellä on luontainen kyky laittaa asioita tapahtumaan ja tehdä. Tämän ansioista sisäinen yrittäjä omistautuu intensiivisesti omalle hankkeelleen ja asettaa työlleen korkeat laatutavoitteet. (Koironen 1993, 125-127.) Kuratko,

Hornsby, Naffziger ja Montagno (1993, 29) lisäävät sisäisen yrittäjyyden ominaisuuksiin innostuneisuuden ja vapauden, jossa voi asettaa yksilöllisiä tavoitteita ja mahdollisuuden saavuttaa ne. Keskeisinä sisäisen yrittäjyyden elementteinä he esittelevät selkeästi määritetyt tavoitteet, positiivisen palaute- ja tukijärjestelmän, yksilön oman vastuun huomioimisen sekä palkitsemisen, joka perustuu tuloksiin (taulukko 1).

TAULUKKO 1 Sisäisesti yritteliään organisaatiokulttuurin elementit (Kuratko ym. 1993)

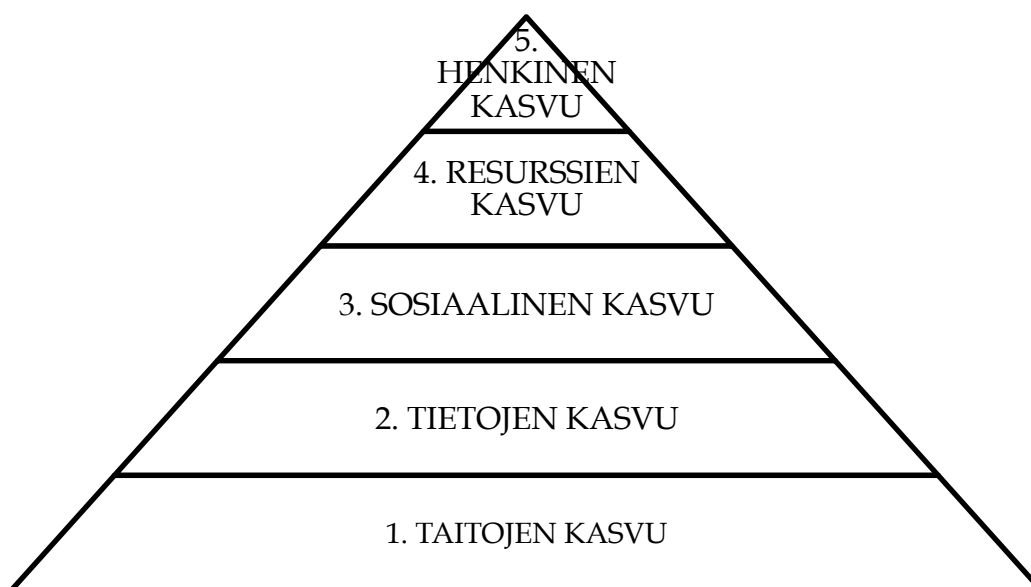
Elementti	Perusteet
<ul style="list-style-type: none"> • Selkeät tavoitteet • Positiivinen palaute- ja tukijärjestelmä • Yksilövastuun korostaminen 	<ul style="list-style-type: none"> • Työntekijöiden ja johdon yhdessä sopimat, selkeät tavoitteet rakentavat pohjan yhteisille saavutuksille. • Sisäiset yrittäjät ja luovat ihmiset vaativat palautetta, jotta he ymmärtäisivät, että heidän toimintansa on hyväksyttävää ja palkitsevaa. • Innovatiivinen toiminta perustuu luottamukseen ja tulosvastuuseen.

Kansalliset erot huomioiden, sisäinen yrittäjyys ilmenee uusien hankkeiden suunnittelussa, innovatiivisuudessa, uudistumisessa ja proaktiivisuudessa, jossa hankkeet on perustettu yritysten yhteyteen. Tällöin puhutaan liiketoiminnan synnyttämisestä, missä innovatiivisuus nähdään tuotteiden ja palveluiden kehittämisen käsitteenä tai olemassa olevien parantamisena. Osana tätä uudistumista koetaan tärkeät yksilöt, jotka yltyvät koko organisaatioon ja he toteuttavat jatkuvaa visiointia. Proaktiivisuus tarjoaa riskejä, jotka ovat kilpailuhenkisiä ja luo aloitteiden tekemistä organisaatioissa. (Antonic & Hisrich (2001,522-523.)

Keskeisinä tekijöinä sisäisen yrittäjyyden kehittämisessä ovat kannustaminen, kommunikaatio ja tiedottaminen Ne ketkä voivat vaikuttaa keskeisesti sisäisen yrittäjyyden kasvamiseen organisaatioissa, ovat ylin johto, jotka hyväksyvät vallan ja vastuun delegoinnista sekä organisoivat tarvittaessa harjoittelua sekä koulutusta. Siksi ylimmän johdon merkitystä organisaation tasolla pitää huomioida, jos sisäistä yrittäjyyttä halutaan lisätä. (Kansikas 2004.)

Sisäinen yrittäjyys on kasvua, johon vaikuttavat viisi erilaista joukkoa: Taitojen ja tietojen kasvu, sosiaalinen kasvu, resurssien kasvu ja henkinen kasvu.

Tietojen ja taitojen kasvuun liittyvät sisäisen yrittäjän taitojen kehittäminen ja valmiuksien parantaminen, joiden avulla hän voi työskennellä työssään tulostavoitteellisesti. Tietojen kasvattamiseen lisätään tuntemus omasta toimialasta, yhteistyökumppaneista, käytänteistä ja tekniikasta, joka parantaa työskennellä ja edistää tavoitteiden saavuttamisessa ammatillisen osaamisen karttuessa. Sosiaaliseen kasvuun liitetään verkostojen muodostuminen ja kyky tulla toimeen erilaisten sidostyhmien kanssa, jotka tarjoavat uusia mahdollisuuksia ja resursseja. Resurssien kasvu näkyy yrityksissä kustannussäästöinä tai voimavarojen kasvuna. Tämä tarkoittaa sitä, että sisäisen yrittäjyyden tuloksia voidaan mitata taloudellisella puolella, vaikka esteet sisäiselle yrittäjyydelle tulevat usein haluttomuudesta kehittää uutta, koska oletetaan, että kehittämiseen käytetty aika lisää työtä eikä kehitä uutta. Viimeisenä henkinen kasvu kuvastaa yksilön tai yhteisön vastuunottoa omasta työstään sekä myös vastuunjakamista. Työntekijöiltä odotetaan aloitteikasta asennetta ja laadukasta osaamista. (Kansikas, 2007.) Nämä viisi kasvun joukkoa voidaan kuvata pyramidina (kuvio 3).

KUVIO 3 Kasvu sisäisenä yrittäjänä (Kansikas 2007)

2.3 Lukioden yhteistyö eri sidosryhmien kanssa

Yrittäjämäistä oppimista voidaan oppia ja siihen voidaan rohkaista erilaisten toimien avulla. Näitä toimia ovat toiminnot, jotka kehittävät ongelmanratkaisutaitoja, tietynlaiset kurssitehtävät, mahdollisuuksien tunnistaminen ja kokeilevat oppimismetodit. Tärkeänä asiana etenkin yrittäjyyden näkökulmasta ei pidetä pelkästään tietoa jota on, vaan yksilöiden verkostoa johon yrittäjä on yhdistetty. (Kuratko, 2005.)

Yrittäjyyskasvatuksen avulla pyritään luomaan valmiuksia oppilaille, jotta he selviytyvät tulevaisuuden muuttuvassa maailmassa. Kouluympäristö ei itsessään pysty vielä luomaan todellista kuvaa nykypäivän työelämästä ja tämän takia yhteistyö muun muassa elinkeinoelämään on merkittävässä osassa yrittäjyyskasvatuksen ja -kurssien osalta. Kokemukset työelämästä ja yhteistyöstä, sekä toimiminen työyhteisössä, antavat oppilaille kuvan työskentelemisestä ja olemisesta yritysten palveluksessa. Tämä toteutuu joko oman yrityksen kautta yrittäjänä olemisena tai aktiivisena toimijana yrityksen työntekijänä. Yritysten kannalta hyödyt ovat muun muassa ne, että he näkevät millaisia ovat tulevaisuuden työntekijät ja kuinka he näkevät heidän toimintansa oman yrityksensä kautta. Luodaan kontakti tekijöihin, mutta toisaalta pystytään myös vaikuttamaan yrittäjyyskasvatuksen avulla millaisia ominaisuuksia heiltä myöhemmässä vaiheessa vaaditaan, kun opiskelijat siirtyvät työelämään. Välijärvi, Huotari, Iivonen, Kulp, Lehtonen, Rönholm, Knubb-Manninen, Mehtäläinen ja Ohranen (2009) toteavat yleissivistyksen muuttumisen ajan myötä, jolloin tärkeää on pystyä ennakoimaan entistä paremmin.

Opettajien rooli muuttuu ja heidän tulisi olla avoimia ja avarakatseisia, koska yleissivistys monipuolistuu ja tärkeään rooliin nousee verkostoituminen. He mainitsevat, että lähivuosina on todennäköisesti etsittävä erilaisia yhteistyön muotoja ja malleja muun muassa toisen asteen kanssa (lukioiden ja ammattikoulujen yhteistyö) sekä lukiokoulutuksen järjestämisessä alueellisia malleja. Varmasti suurta roolia tässä alueellisessa mallissa esittää teknologia ja verkossa työskentely sekä sosiaalinen media, joka luo paineet sille, että verkkopedagogiikkaa tulee kehittää eteenpäin. Koulutuksen kehittämiseen ja painopistealueiksi he mainitsevat esimerkiksi työelämän tarpeiden huomioimisen entistä paremmin, yhteistyön yritysten ja koulutusorganisaatioiden välillä paikallisesti, uusien oppimisympäristöjen hyödyntämisen sekä opetuksen laadun kehittämistä uusien opetusmenetelmien ja teknologian avulla. (Välijärvi et al. 2009.) Yleissivistävän koulutuksen ja erityisesti lukion yrittäjyyskasvatuksen tavoitteena nähdään opiskelijoiden oppimisympäristöjen kehittäminen. Osana tätä opetussuunnitelman tulisi ulottua niin, että opettajia pystytään kouluttamaan ja tukemaan yrittäjyyskasvatuksen parissa. Opettajat ovat tärkeä linkki opiskelijan ja elinkeinoelämän välissä, jonka avulla pystytään luomaan suhteita ja verkostoja sekä laajentamaan yrittäjämäisen näkökulman työelämän tutustumisjaksoille niin että siitä hyötyvät kaikki. Toiminnan kehittämisessä opettajat ovat avainasemassa, koska he ovat niitä henkilöitä, jotka aiheen parissa konkreettisesti toimivat. Yrittäjyyskasvatuksen määrätietoisen kehittämisen taustalla voidaan nähdä erilaisen aineiston ja materiaalin tuottaminen toisten avuksi. (Opetusministeriö, 2009.)

Opettajien keskeinen asema yrittäjyyskasvatuksessa vaatii opettajien koulutautumista ja ammatillista kehittämistä. Virtanen, Tynjälä ja Stenström (2010) tuovat esille tutkiessaan työssäoppimisjärjestelmää Suomessa, että se ei pelkästään ole lisännyt työelämän yhteyksiä opiskelijoilla, vaan myös opettajilla. Järjestelmä vaatii opettajia jalkautumaan yrityksiin ja heidän pitää pystyä ohjaamaan ja arvioimaan oppilaita työpaikoilla. Heidän tulee tarkistaa myös onko työpaikka soveltuva oppimispaikaksi ja toimimaan yhteistyössä työelämän edustajien kanssa joissa laaditaan esimerkiksi oppimistavoitteita opiskelijalle.

Ruostesaari ja Tikkala (2011) tuovat omassa kirjoitelmassaan esille sen, että yritysten on otettava toiminnassaan huomioon ympäröivän yhteiskunnan ja huomioitava erilaisia sidosryhmiä vaihtuvine odotuksineen ja vaatimuksineen. Tämä osaltaan johtaa siihen, että sidosryhmät nähdään voimavarana ja yhteistyöstä hyötyvät kaikki. Esimerkkinä he tuovat esille muun muassa sen, että yritysten tärkeimpänä tehtävänä ei ole voiton maksimointi vaan tärkeänä tekijänä nähdään eettinen toiminta, jossa yritys pitää tärkeänä omia etujaan, mutta ottaa huomioon myös yleisen edun. (Ruostesaari ja Tikkala, 2011.)

Suomen yrittäjien määrä on suuri ja odotettavissa on suurten ikäluokkien jääminen eläkkeelle. Tällöin tarvitaan uutta yrittäjäsukupolvea, jotka ovat valmiita yrittäjyyteen ja heidän tietotaitonsa on tietyllä tasolla. Toisaalta sivistysvaltiossamme on havaittavissa se, että työelämän ja yritystoiminnan vaativuus asettaa tietyt kriteerit toimijoilleen. Koulutusjärjestelmän merkitys uusien yrittäjien synnyttämiselle on ilmeinen ja koulutustaso niin yrittäjien kuin muunkin väestön tahtiin kasvaa. Yritystoiminta on monimuotoisempaa, siihen liittyy aiempaa enemmän kansainvälisyyttä ja korkeakoulutetuilla on entistä paremmat tiedot ja asenteet yrittäjyyttä kohtaan. (Opetusministeriö 2009.) Paikallisesti toimivat yrittäjät ja yhteisöt ovat opettajan ja oppilaitoksen merkittäviä yrittäjyyskasvatuksen verkostoja. Yrittäjyyskasvatuksen toteuttaminen yhdessä yritysten ja muiden tahojen kanssa on tehokkaampaa ja tuottavampaa kuin yksin toimiminen. Oppilaitosten välinen yhteistyö koulutuksen eri nivelvaiheissa pystytään liittämään yrittäjyyskasvatukseen. (Pihkala ja Ruskovaara, 2011.) Tämä rakentaa luonnollisen jatkumon esimerkiksi yläkouluista siirryttäessä toisen asteen koulutukseen yrittäjyyskasvatuksen saralla. Ruostesaari ja Tikkala (2011) lisäävät tähän, että tärkeinä yhteistoimintamuotoina voidaan pitää esimerkiksi yritysvierailuja, kerhotoiminnan tukemista, sponsorointia, erilaisia ideakilpailuja sekä opettajien työharjoittelua ("päivä tehtaassa").

Yksi tärkeä osa yrittäjyyskasvatusta on oppimisympäristöt ja niiden luominen. Oppimisympäristöllä tarkoitetaan oppimiseen liittyviä fyysisiä, psyykkisiä ja sosiaalisia kokonaisuuksia. Tätä varten tulee suunnata pedagogisia ratkaisuja, hyödyntää opetusmenetelmiä ja nähdä niissä piileviä mahdollisuuksia. Pääosassa on yrittäjyys ja yrittäjämäinen tekeminen ja näitä tukevassa oppimisympäristössä on huomioitu vastuunantaminen oppijalle, itse tekemiseen kannustaminen, ohjaaminen yrittäjämäisin tavoin turvallisessa ympäristössä ja työskentelyyn toisten kanssa. Ympäristön suunnittelu kuuluu kaikille ja tärkeää on ottaa kaikki osapuolet mukaan. Tämän lisäksi oma asema osana suurempaa kokonaisuutta tulisi hahmottaa, jossa esimerkiksi koulu nähdään vain yhtenä toimijana ja yrittäjyyskasvatusta voidaan levittää niin nuorisotyöhön kuin järjestöjen toimintaan. (Opetusministeriö 2009.) Yhteistyö pelkästään lukioiden välillä on mahdollista nykyisten virtuaaliopintojen kautta, jossa rakennetaan osakseen verkostoa muihinkin samanlaisiin yhteisöihin ja verkostoihin. Virtuaalisessa ympäristössä tapahtuu paljon muunlaista yhteistyötä, jossa tukena käytetään muun muassa facebook -sivuja sekä twitter -päivityksiä. Tämä luo toimintaan näkyvyyttä ja enää toiminta ei ole pelkästään luokan sisällä tapahtuva, vaan tietoa tuodaan verkossa avoimesti esille. (Ahvenharju ja Tukkimäki-Hildén, 2011.)

Opetushallituksen julkaisussa Yrittäjyyskasvatuksen suuntaviivat (2009), painottuvat verkostoyhteistyö eri koulutusasteiden, työ- ja elinkeinoelämän, järjestöjen, hallinnollisten ja poliittisten päätöksentekijöiden sekä kotien kanssa. Näiden verkostojen avulla pyritään kehittämään oppijan yrittäjämäisiä valmiuksia ja siitä seurauksena elämänhallinta kasvaa. Yrittäjyys kuvataan julkaisussa yksilön kyvyksi muuttaa ideoita toimintaan. Siihen kuuluu luovuus, innovaatiokyky ja riskinotto sekä kyky hahmottaa toimintaansa tavoitteiden saavuttamiseksi. Näiden ominaisuuksien perusteella pystytään tukemaan yksilöä arkipäivissä, kouluttautumisessa, työssä, vapaa-aikana sekä yhteiskunnallisessa toiminnassa. Vaikka ominaisuudet korostuvat työelämässä, ne lisäävät työntekijän tietoisuutta omassa työssään ja kannustavat tarttumaan mahdollisuuksiin.

Lopulta lukioissa toimitaan pääosin opetussuunnitelman mukaan, joka luo raamit toiminnalle. Opetussuunnitelmaan perustuva toimintakulttuuri nostaa esiin yhteisön jäsenten vastuun, joka on avoin yhteistyölle ja he toimivat vuorovaikutuksessa yhteiskunnan kanssa ja ovat valmiita maailmassa tapahtuville muutoksille. Oppilaiden näkökulmasta mahdollisuus osallistua oman työyhteisönsä kehittämiseen tapahtuu muun muassa oppilaskuntatoiminnan kautta (Väljærvi ym. 2009), jossa he pääsevät vaikuttamaan heitä koskettaviin asioihin ja tapahtumiin.

3 YRITTÄJYYSKASVATUS JA SEN MAHDOLLI- SUUDET LUKIOISSA

3.1 Näkökulmia yrittäjyyskasvatukseen

Kuten aiemmin ilmeni, yrittäjyyskasvatus on ollut pitkään mukana lukion opetussuunnitelmassa. Yrittäjyyskasvatuksen läpäisevyys eri oppiainesiin on kuitenkin ollut vaihtelevaa lukioittain ja jopa oppiaineittain. Y-love (yrittäjyyslukioverkosto) hanke on jatkohanke yrittäjyyskasvatuksen ja yrittäjyyslukioverkoston kehittämiseen, jossa 23 lukiota pyrkii yhdessä tuomaan muun muassa parhaita käytänteitä ja malleja esiin yrittäjyyskasvatuksesta lukiokontekstissa. Kehittämistyötä on rahoitettu Opetushallituksen oppimisympäristöhankkeista.

Hankkeessa mukana olevat lukiot on jaettu alueellisiin ryppäisiin, joissa tarkoituksena on pyrkiä kehittämään kehitystyötä osana lukiokohtaisia toimintoja, mutta myös valtakunnallisen verkoston yhteisiä toimintoja. Lukiot kehittävät opettajien osaamista ja yrittäjyyskasvatusta sekä koko oppilaitoksen yrittäjämäistä toimintakulttuuria. Kehittämistyöhön sisällytetään mukaan uusi yhteisöllisyys koulutuskeskusten kesken, joka sisältää erilaiset yrittäjyysyhteisöt, Y-loven yhteisöheimon jatkojalostamisen ja lisäksi lukioiden markkinoinnin ja vetovoiman kasvamisen. Nähdään, että tulevaisuudessa koulujen toiminta ja johtaminen lisääntyy erilaisten verkostojen sisällä, johon hankkeeseen osallistuvien koulujen henkilöstöt ovat saaneet jo hyvin vahvaa kokemusta ja koulutusta. Yrittäjyyskasvatuksen yrittäjyyslukioverkoston kehittämishankkeessa mainittiin tavoitteeksi seuraavat asiat:

- Verkostomalli
- Yrittäjyysops
- Yrittäjämäisen toimintakulttuurin kehittämismalli
- Verkkopohjaisen sosiaalisen verkottumisen ympäristön- malli ja e-portfolio

Yrittäjyyslukioverkoston ja käytänteiden kehittämiseen sitoutuvat lukiot ovat valinneet yrittäjyysopetuksen kehittämisen yhdeksi oppilaitostensa tärkeim-

mäksi strategiseksi kehittämisalueeksi. Käytännössä tämä tarkoittaa, että kehittämishankkeessa mukana olevat oppilaitokset ovat:

- 1) Sitoutuneet kehittämään yrittäjyyskasvatuksen sisältöjä, menetelmiä ja opetusta osana oppilaitosten strategista kehittämistä.
- 2) Osallistumaan ja järjestämään oppilaitoksen yrittäjämäistä toimintakulttuuria ja sosiaalisen median hyödyntämistä kehittämään henkilökunnan koulutuspäiviä.
- 3) Osallistumaan valtakunnallisen verkoston kehittämiseen sekä yrittäjyyskasvatuksen parhaiden käytänteiden jakamiseen sosiaalisen median keinoin.

Yrittäjyysopetuksen kehittäminen on ollut yksittäisten opettajien varassa ja koulukohtaisia strategioita ja toimintamalleja on syntynyt harvakseltaan. Lukiotasolla hanke auttaa mukana olevia oppilaitoksia kehittämään omaa yrittäjyysopetustaan luomalla yhä laajemman, kattavamman ja toimivamman lukioiden osaamisverkoston. Hankkeen aikana synnytetään edelläkävijälukioiden kesken yrittäjyyskasvatuksen parhaat toimintamallit myös muiden suomalaisien lukioiden käyttöön. Tarkoituksen on jakaa oppeja ja parhaita käytänteitä sekä antaa mahdollisuus tehdä vertailuanalyysi omasta toiminnasta peilaten muihin toimijoihin.

Hankkeessa nähtiin tarpeelliseksi opettajien oikeudeksi ja velvollisuudeksi tutustua sosiaaliseen mediaan, joka voi auttaa heitä ymmärtämään nuorten maailmaa ja luoda uskottavuutta nuoriin päin modernina kommunikoinnin vaihtoehtona. Koska hankkeen painopistealue on sosiaalisen median aktiivinen opettelu ja käyttöönotto, yritetään sen käyttöä ja hyötyjä tuoda esiin hankkeella. Uusia mahdollisuuksia nähdään yrittäjyysyhteisöjen synnyttämisessä, lukioiden omien heimojen ja yhteisöllisyyden jalostamisessa. Verkostoituminen tulevaisuuden yrittäjyydessä on tärkeä taito, jolla yrittäjä voi varmistaa osaltaan toimintansa menestymisen. Yrittämisen nähdään perustuvan yhteistoimintaan, verkostoitumiseen ja kontakteihin.

TAULUKKO 2 Yrittäjyyttä aktivoiva ja passivoiva kouluympäristö (Koironen & Peltonen, 1995)

OPPIMISYMPÄRISTÖ KOULUSSA

Yrittäjyyttä passivoiva	Yrittäjyyttä aktivoiva
"Opettajalta oppiminen"	Vuorovaikutteinen oppiminen
Oppilas = Vastaanottaja, kuuntelija ja päättäjä	Oppilas = Ajattelija ja toimija
Valmiit kirjalliset oppimateriaalit	Tietotekniikka, keskustelut, vuorovaikutus
Palaute opettajalta	Palaute monesta eri lähteestä
Ajallisesti säädelty, organisoitu opetus	Joustaa, vapaamuotoinen oppiminen
Ei paineita välittömistä tavoitteista	Painetta välittömien tavoitteiden saavuttamisesta
Toisilta lainaaminen kiellettyä	Toisilta lainaaminen suositeltavaa
Virheitä opitaan pelkäämään	Virheitä opitaan rakastamaan, mutta niiden uusiutumista vihaamaan

Yrittäjyyttä opettavissa oppilaitoksissa on tärkeää on opettajan lisäksi oppia muilta oppilailta. Oppilaan rooli muuttuu passiivisesta aktiiviseksi oppijaksi, jossa opitaan tekemällä ja ongelmanratkaiseminen on luovaa verrattuna muistiinpanojen opetteluun. Tietotekniikan ja yleisesti tekniikan kehittyminen tulee näkymään opetuksessa, mutta tärkeänä pidetään edelleen sosiaalisia taitoja, jolloin pystytään keskustelemaan ja olemaan henkilökohtaisesti vuorovaikutuksessa muiden kanssa. Näin ollen opettajan merkitys oppimisessa häviää ja oivaltaminen yksin ja yhdessä korostuu. Oppimiseen vaikuttaa palautteen saaminen opettajilta ja oppilailta, mutta myös palautteen antaminen muille. Oppimisympäristön joustavuus ja vapaamuotoisuus antaa tilan yrittäjämäiselle toiminnalle ja se ei ole tiukasti organisoitua. (Koironen ja Peltonen 1995, 57.) Näin luovuus ja innovatiivisuus saavat toimintatilaa kouluympäristössä.

Kouluissa tapahtuva oppiminen voidaan nähdä tavoitteellisena eli intentionaalisen oppimisenä. Oppiminen on kuitenkin jatkuvaa ja sitä tapahtuu vaikka sitä ei välttämättä ole tarkoitettu opittavaksi. Oppimiselle yhteistä on se, että se ei ole vain tiedon passiivista vastaanottamista, vaan luovaa ”rakennustoimintaa”, konstruointia, minkä avulla yksilöt ja yhteisöt muovaavat kuvaansa tästä maailmasta. Erilaisia oppimiskäsityksiä kutsutaan konstruktivistisiksi oppimiskäsityksiksi, jossa yhdistävänä tekijänä ovat ihmiset, joko yksilöinä tai sosiaalisina ryhminä. He ovat aktiivisia toimijoita, mutta suurin ero suuntausten välillä on se, kuka on konstruointiprosessin keskeinen toimija – yksilö, ryhmä vai yhteisö. Konstruktivismin eri suuntauksent antavat erilaisia seurauksia, joihin vaikuttavat opetuksen järjestämiseen liittyvät asiat, jotta se edistäisi oppilaiden menestyksellistä tiedon konstruointia parhaiten. Konstruktivistisesta oppimiskäsityksestä seuraa käytännön opetustyöhön asioita, jossa konstruktivismin keskeisiä pedagogisia seurauksia Tynjälä (1999) on koontanut näistä Rauste-von Wright & von Wright (1994) ja Tynjälän (1999) avulla seuraavat:

TAULUKKO 3 Seuraukset konstruktivistisesta oppimiskäsityksestä käytännön opetustyöhön

1. Oppijan aktiivisuuden merkitys ja opettajan roolin muuttuminen
2. Oppijan aikaisemmat tiedot uuden oppimisen perustana
3. Metakognitiivisten taitojen kehittäminen
4. Ymmärtäminen on tärkeämpää kuin ulkoa osaaminen
5. Erilaisten tulkintojen huomioon ottaminen
6. Faktapainotteisuudesta ongelmakeskeisyyteen
7. Oppimisen tilannesidonnaisuuden huomioon ottaminen
8. Monipuolisten representaatioiden kehittäminen
9. Sosiaalisen vuotovaikutuksen painottaminen
10. Uusien arviointimenetelmien kehittäminen
11. Tiedon suhteellisuuden ja tuottamistapojen esiin tuominen
12. Opetussuunnitelmien kehittäminen

3.2 Yrittäjämäinen prosessi

Jos vertaa Shanen (2003) päätelmää ja hankkeen toimintaa, yhteneväistä heille on se, että mahdollisuuksia on hyödynnetty ja yrittäjämäinen prosessi voidaan nähdä hankkeen toiminnassa. Seuraavaksi kuvaillaan Shanen kuvauksesta yrit-

täjämäisestä prosessista sekä kuinka tämän prosessi voidaan heijastaa hankkeeseen.

1. Mahdollisuuden olemassaolo

Jyväskylän seudun yrittäjyyslukio syntyi ESR-hankkeen pohjalta. Koska neljässä lukiossa oltiin saatu luotua raameja yrittäjyyskasvatusta varten ja aika oli muidenkin koulujen osalta erittäin otollinen, haluttiin verkostoa laajentaa.

2. Mahdollisuuden löytyminen

Järjestettiin tapaaminen, johon 20 lukiota ilmoittautui ja lopulta mukaan saatiin 24 lukiota.

3. Päätös mahdollisuuden hyödyntämisestä

Mukaan saatiin kouluja, jotka halusivat läheteä kehittämään yrittäjyyskasvatusta lukioissa ja päätettiin Y-love hankkeen perustamisesta.

4. Resurssien hankinta

Hanke päätettiin käynnistää ja hankkeeseen valittiin projektipäälliköt, jotka toimivat työparina. Kouluilta pyrittiin löytämään aktiivisia opettajia, jotka lähtivät toimintaan mukaan ennakkoluulottomasti ja olivat valmiita haastamaan itsensä uuden oppimiseen.

5. Yrittäjämäinen strategia

Erilaiset koulutukset ja kohtaamiset osaksi verkoston toimintaa. Pyritään jakamaan hyviä käytänteitä toisille ja luomaan edes pieni polku yrittäjyydelle. Tämä voi parhaillaan johtaa siihen, että innostumisen ja onnistumisen kautta pystytään syventämään tietoa ja juurruttamaan yrittäjyyskasvatus osaksi jokaista oppiainetta. Toiminnan alkaessa pyritään elämään hetkessä ja tarvittaessa muuntautumaan ajan vaatimiin haasteisiin. Eräs tällainen on opiskelijoiden oppimisympäristöt, jolloin teknologia on vahva tekijä. Teknologian avulla pystytään muun muassa rakentamaan oppilaitoksia ylittäviä toimintamalleja

6. Prosessin organisointi

Joillakin kouluilla on olemassa valmiina malli, jonka pohjalta lähdetään kehittämään toimintaa, vaikka tarkkaa tietoa lopputuloksesta ei ole. Hankkeessa mukana olevat opettajat pystyvät seuraamaan omassa kouluissaan yrittäjyyskurssien toimintaa, vaikka he eivät itse toimitakaan niissä sillä hetkellä valmentajina / ohjaajina.

7. Suorittaminen ja aikaansaannos

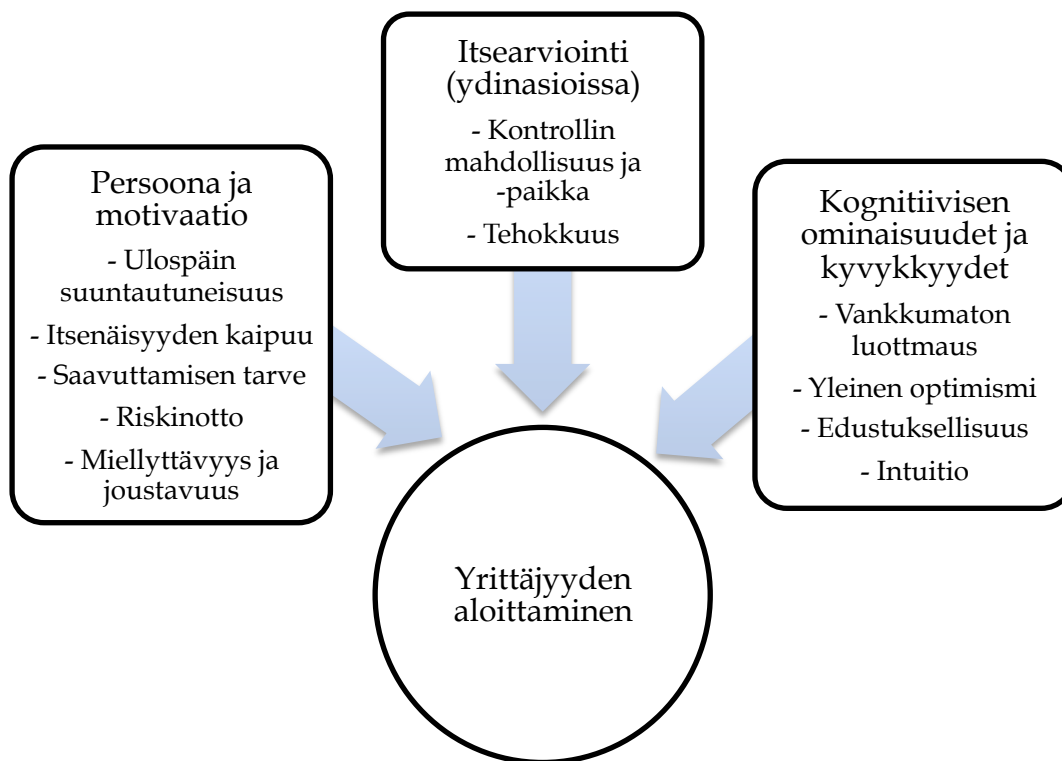
Jokainen koulu tekee oman näköistään yrittäjyyskasvatusta ja pyrkii saamaan sille jalansijaa niin paikallisesti kuin valtakunnallisestikin. Toiminta lähtee omasta koulusta, mutta hankkeen mukana se laaje-

nee osaksi jotakin suurempaa, johon jokainen osallistuja tuo oman näkemyksensä ja kokemuksensa. Näin saadaan rakennettua suuri kuva, joka vie kohti yhteistä tavoitetta. Lopputuloksena on tehty muun muassa Y-loven toimesta yrittäjyyskasvatuksen opetussuunnitelma, jossa mukana olleet koulut kertovat omista kurseistaan ja niiden sisällöistä.

Aiempi tieto ja tiedon saaminen vaikuttavat yrittäjyyden syntyyn. Näin olen pystytään havaitsemaan mahdollisuuksia ja hyödyntämään niitä. Kuitenkaan kaikilla ei ole taustansa vuoksi mahdollisuutta samanlaiseen tiedonsaantiin, mikä osaltaan vaikuttaa eriarvoisuuteen yrittäjyyden mahdollisuuksien havaitsemisessa ja hyödyntämisessä. (Shane 2000, 455.)

Kokeneilla yrittäjillä voidaan nähdä kolme merkittävää asiaa, jotka vaikuttivat heidän aloittamiseen yrittäjinä: heidän identiteettinsä, tietopohjansa ja sosiaalinen verkostonsa. Aiemmista tutkimuksista on tullut ilmi jo omatun tiedon (Shane 2000) ja sosiaalisten verkostojen (Hite ja Hesterly 2001) tärkeys yrittäjille kun he luovat uusia yrityksiä ja markkinoita. Identiteetin vaikutusta on kuitenkin tutkittu verrattain vähän ja siksi sitä tulisi huomioida enemmän sekä tutkia lisää.

Yrittäjät usein selittävät toimintaansa ja päätöksiään jonkin merkityksen kannalta. He tuovat esille mieluummin keitä he ovat ja ohittavat sen, mitkä ovat heidän pinnallisia mieltymyksiään, jotka vaikuttaneet toimintaan ja päätöksiin. Joskus heidän identiteettinsä ovat tekemisissä yrittäjänä olemiseen joka kuitenkin tulkitaan ominaispiirteeksi; toisinaan se voidaan nähdä toisella elämänalueella. Niitä voivat olla esimerkiksi uskollinen usko, poliittiset kytkökset, lapsuuden traumat, esteettiset tavoittelut tai jopa uskollisuus urheilujoukkueeseen. (Sarasvathy 2008.) Yrittäjyys usein henkilöityy ja se on vahva toimintatapa ja -kulttuuri yksilön toiminnassa joka heijastuu tekojen ja sanojen kautta. Mielenkiintoista on, että identiteetti (kuka minä olen) riippuu ja muuttuu tiedoista (mitä minä tiedän) ja verkostoista (kenet minä tiedän). Kaikkien näiden vaikutus yhdessä määrittää resurssit (mitä minulla on). Shane (2000) kuvaa yrittäjyyden aloittamista myös psykologisten tekijöiden avulla (kuvio 4). Nämä ovat persoona ja motivaatio, missä yksilön henkilökohtaiset ominaisuudet näkyvät. Toisena on itsearviointi, jossa yksilö vaikuttaa niihin asioihin, jotka ovat itselle tärkeitä. Kolmantena on kognitiiviset ominaisuudet ja kyvyt, jotka kuvaavat yksilön tietoa ja ymmärrystä.

KUVIO 4 Psykologisia tekijöitä yrittäjyyden aloittamiseksi (Shane, 2000)

Jos yksilö haluaa identifioitua yrittäjyyteen, niin silloin on mietittävä sitä, mihin ihmisen pitäisi samaistua. Yhden vaihtoehdon antaa Allan Gibb (2005, 50; ks. myös Koiranen & Peltonen 1995, 9) jossa yrittäjyys kuvataan ajattelu- ja toimintatapana, jossa on tapa tehdä asioita, nähdä niitä, tuntea ja tunnistaa. Se antaa tavan kommunikoida itsensä ja toisten kanssa, järjestää ja organisoida sekä tapaa oppia asioita ja asioista. Nämä yrittäjyysominaisuudet, yrittäjämäinen käyttäytyminen ja yrittäjyystaidot ovat opittavia asioita eikä ne tule synnynnäisinä taitoina. (Gibb 2005.) Tosin Luukkainen ja Wuorinen (2002, 17) tuovat esiin, että yrittäjyys koostuu osin synnynnäisestä persoonallisuudesta ja lahjakkuudesta sekä osittain ympäristön asenteista ja oppimisen tuottamista ilmiöistä.

TAULUKKO 4. Yrittäjyysominaisuudet, yrittäjämäinen käyttäytyminen ja yrittäjyystaidot (Gibb 2005)

Yrittäjyysominaisuudet	<p>Saavutus orientaatio ja kunnianhimo Vahva minäkäsitys ja itsetunto Sinnikkyys ja pitkäjänteisyys Toimintaorientaatio Tekemällä oppiminen Päätäväisyys Ahkeruus Luovuus</p>
Yrittäjämäinen käyttäytyminen	<p>Havaitsee mahdollisuuksia ja tarttuu niihin Luo uusia mahdollisuuksia ja hyödyntää ne Toimii aloitteellisesti, käynnistää uusia asioita ja saattaa ne päätökseen Ratkaisee ongelmia luovasti ja kokoaa erilaisia asioita luovasti yhteen Osaa arvioida ja ottaa riskejä Käyttää tehokkaasti sosiaalisia verkostojaan</p>
Yrittäjyystaidot	<p>Strategisen ajattelun taitoa Luova ongelmanratkaisutaito Kyky tehdä epävarmoista tilanteissa päätöksiä intuitionsa pohjalta Kyky tehdä ehdotuksia Suostuttelun ja taivuttelun taidot Neuvottelu- ja myyntitaito Kyky johtaa liiketoimintaa, projekteja ja tilanteita kokonaisvaltaisesti Verkostoitumisen taito</p>

3.3 Lukio yrittäjyyskasvattajana

Opettajan tarkoituksena on tukea yrittävien persoonallisuuksien kehittymistä joka samalla antaa tukea oma-aloitteellisuuteen, sitoutumiseen, itseohjautuvuuteen, sopeutumiskykyyn, joustavuuteen, hyvän työn hallintaan, vastuullisuuteen, tavoitteellisuuteen, rohkeuteen, yhteistyökykyisyyteen ja vuorovaikutukseen. Kaiken tämän koetaan auttavan yksilöiden hyvään elämänhallintaan. (Luukkainen, 1998.)

Opettajan on oltava muuntautumiskykyinen, uskallettava tutkia ja muuttaa itseään, käyttää taitojaan, rohkaistua kokeilemaan uutta ja omata kykyä luopua vanhasta, huomata ympärillään muutoksia, mahdollisuuksia, ihmisten unelmia ja tarpeita sekä ehkä eniten rohkeutta luottaa toisiin ja pystyä yhteistyöhön. (Luukkainen, 1998.)

Opettajilta vaaditaan yrittäjyyskurssien ohjaamisessa muuntautumiskykyä. Tietenkin tämä vaikuttaa opettajan pedagogiikan muuttumiseen uudelleen toiminnan myötä. Opettajat ja muut työelämään opastavat voivat antaa vaikutteita nuorille, mutta usein esimerkiksi puuttuvat tiedot yrittäjyydestä tai he eivät näe yrittäjyyttä nuoren mahdollisena uravalintana (Henderson & Robertson, 2000). Koironen (1993) muistuttaa, että on kiinnitettävä huomiota niin valmius- että tahtotekijöihin. Hän jatkaa, että tieto, taito ja asenne kasvattavat henkistä kasvua yrittäjyyteen, jossa tieto sekä taito ovat valmiuksia ja tahto muodostuu elämäkatsomuksen, arvojen, asenteiden ja motivaatioiden johdosta (Koironen, 1993).

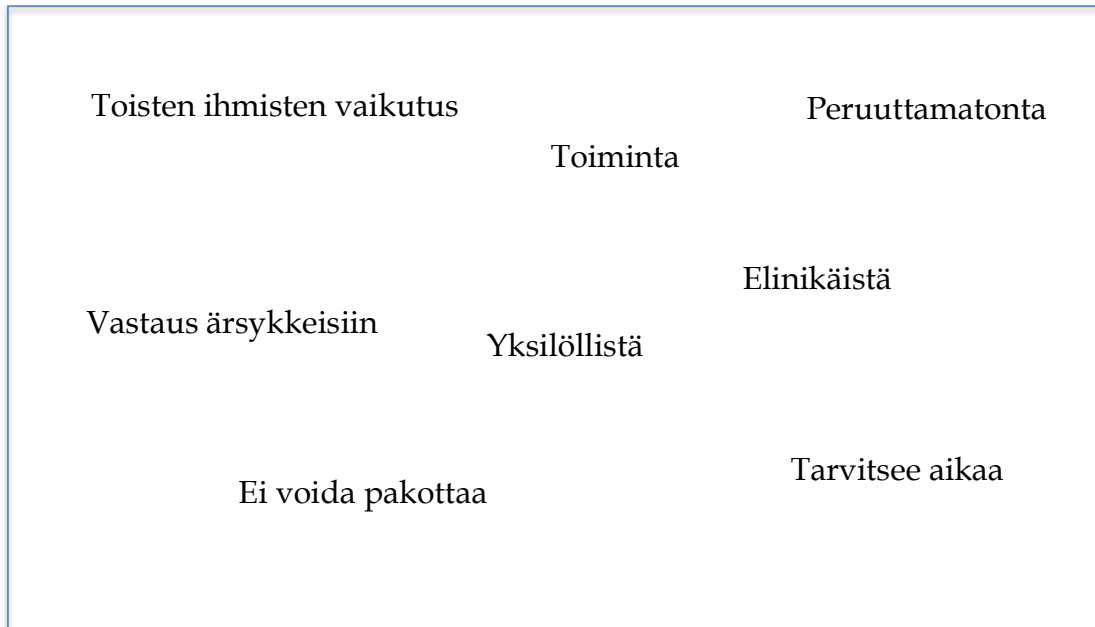
Oman hankaluuden tuo se, että yrittäjyyskasvatuksen yksiselitteinen määrittäminen on jopa taloustieteiden edustajalle vaikeaa. Määrittelyä vaaditaan, jotta niin yrittäjyyskasvatuksen parissa työskentelevät opettajat pystyisivät toimimaan kuin myös kaikki yleissivistävän opetuksen opettajat voivat opetussuunnitelman edellyttämällä tavalla sitoutua siihen. (Ristimäki, 2007.)

Yrittäjyyskasvatuksen avulla pyritään vaikuttamaan myönteisesti yrittäjyyteen liittyviin asenteisiin ja oletuksiin. Lukiokoulutuksessa se tarkoittaa nuorten aktivoimista erilaisten toimien ja käytänteiden kautta. Yrittäjyyteen voidaan kasvattaa ja opettaa ja Kuratko (2005) toteaa, että yrittäjyyden olemassaoloa voidaan perustella sen vaikutuksella yhteiskunnalle, niin asenteellisesti kuin taloudellisestikin. Yrittäjyyskasvatuksen kehittäminen menee jatkuvasti eteenpäin ja se saa moninaisia muotoja eri toimintaympäristöissään. Hägg (2009) tuo esille omassa paperissaan, että useat ammattialat kokevat parhaillaan paradigman muutosta, joka tarkoittaa uusia osaamistarpeita ja kykyä soveltaa substanssiosaamista uusissa konteksteissa. Hän lisää, että tämä kehitys luo arviointi tarpeen identiteettikysymyksille ja antaa samalla tilaa yrittäjyydelle. Yrittäjäksi ryhtymiseen esteeksi tulee usein kysymys identiteetistä, jossa mietitään kuinka sovittaa nykyinen identiteetti ja yrittäjäidentiteetti. (Hägg, 2009.)

Lukio nähdään opiskelijoille opiskeluympäristönä joka koostuu opettajien ja opettajien yhdessä rakentamasta pedagogisesta toimintaympäristöstä. Tämä toimintaympäristö muodostuu erilaisista materiaaleista ja fyysisistä tekijöistä, mutta lisäksi mukana olevien omat kokemukset, näkemykset ja tavoitteet sekä keskinäinen vuorovaikutus vaikuttavat toimintaympäristöön. Lukioille asetetut tavoitteet ja resurssit luovat raamit toiminnalle ja kaikkien näiden yhteisvaikutuksesta syntyy toimintakulttuuri. (Väljærvi ym. 2009, 13.)

Pedagogiikka voidaan määritellä erityisesti opettajan toiminnasta, jolloin voidaan täsmentää sanan tarkempaa merkitystä: pedagogiikka sisältää opettajan toimia, jotka vaikuttavat oppilaiden kasvattamiseen ja opettamiseen opetussuunnitelman mukaisesti. (Atjonen ym. 2008.) Ihmiset ovat sosiaalisia olentoja ja näin ollen voidaan olettaa, että oppiminen koostuu sosiaalisista seurauksista. Tältä näkökannalta oppimisella on ominaispiirteitä, jotka Alan M. Thomas määrittelee seuraavanlaisesti:

OPPIMINEN

KUVIO 5 Oppimisen ominaispiirteet Alan M. Thomasia (1992) mukailten

Oppiminen kuvataan tekemiseksi, joka vaikuttaa inhimillisiin yksilöihin, kun taas kasvatus nähdään instituution toimintasarjana, minkä keinoja roolit ja organisaatiot hallitsevat niin, että joukko tai yhteisö kohdistaa osan tai kaikkien mukana olevien oppimiskapasiteetin kohti yhteistä päämäärää. Oppiminen ja kasvattaminen erotetaan niin, että oppimisen ihminen tekee yksin, mutta kasvattaminen on jotain mitä joku toinen tekee. (Thomas 1992.) Opiskelijan rooli oppijana on muuttunut aikojen saatossa ja nykyään nähdään, että opiskelijan on tärkeää osata verkostotoimintaa ja rakentaa tietoa yhteisöllisesti. Tällä tarkoitetaan sitä, että opiskelu on monimuotoisempaa ja se ei ole enää sidoksissa vain omaan kouluympäristöön vaan oppija kokoaa omaa osaamistaan laajalaisesti kaikista niistä aineksista joita hän ympäriltään saa. (Väljärvi ym. 2009.)

Koska opetussuunnitelmia on vuosien varrella kehitetty ja Suomen koulutusjärjestelmää pidetään maailmaan parhaimpina voidaan tällä hetkellä kiteyttää opetussuunnitelmasta viisi keskeisinä tavoitetta:

- 1) Yleissivistyksen hankkiminen ja vahvistaminen
- 2) Jatkokoulutusmahdollisuudet, elinikäisen opiskelutaidon oppiminen ja kehittäminen
- 3) Vuorovaikutus- ja yhteistyötaitojen saavuttaminen ja lujittaminen
- 4) Henkinen kasvu, nuoren valmius aikuisuuteen

5) Aktiivisuus, olla tietoinen ja vaikuttaa yhteiskunnassa.
(Väljärvi ym. 2009)

Yrittäjyyskasvatus on saanut rakennettua itselleen kasvot koulumaailmassa, mutta toisaalta vielä löytyy niitä kouluja, joissa yrittäjyyskasvatus ei ole aktiivinen käytäntö ja toiminta näkyvää. Suomen Lukiolaisten liiton tekemän tutkimuksen mukaan lukiossa opiskelevat ovat kiinnostuneita yrittäjyydestä, mutta yrittäjyyskasvatuksen tulisi olla vapaaehtoista. Tutkimuksen tulokset kertovat, että yrittäjyyskasvatus ei näy koulujen arjessa millään tavalla ja varmaankin tästä syystä yrittäjyyskasvatukselta halutaan muun muassa konkreettisia esimerkkejä yrittäjänä toimimisesta sekä käytännönläheisyydestä joita yrittäjyyskursseilla tulisi antaa. (Suoman Lukiolaisten Liitto 2011.) Hägg (2009) mainitsee, että opiskelijoille ei riitä pelkästään yrittäjyystiedon jakaminen vaan heidän on annettava prosessoida yrittäjyyttä itsensä kohdalla käytännön avulla. Tämä luo tarpeen uudelle pedagogiselle lähestymistavalle.

4 TUTKIMUSMENETELMÄ

4.1 Laadullinen tutkimus

Tämä tutkimus on kvalitatiivinen tapaustutkimus, jossa aineisto on kerätty haastattelemalla sekä erilaisia dokumentteja tutkimalla. Aineiston analysoinnissa käytettiin laadullista sisällönanalyysin menetelmää. Tapaustutkimus voidaan määritellä perusteelliseksi tiedoksi kertaluontoisesta tapauksesta tai suppeasta joukosta tilanteita, jotka ovat suhteessa toisiinsa. (Hirsjärvi, Remes ja Sajavaara, 2010, 134.) Erilaisilla dokumenteilla tarkoitetaan tässä tutkimuksessa Y-loven julkaisemaa yrittäjyyskasvatuksen opetussuunnitelmaa sekä hankesuunnitelmaa. Empiirisessä tutkimuksessa tutkitaan todellista elämäntilannetta, jonka ilmiöt tapahtuvat sen omassa ympäristössä (Eskola ja Suoranta, 1998). Tässä tutkimuksessa pureudun Y-love hankkeen mukana toimivien koulujen yrittäjyyskasvatuskursseihin ja tarkemmin niitä ohjaaviin opettajiin. Kuten Eskola ja Suoranta (1998) toteavat, vastakkainasettelu kvalitatiivisen ja kvantitatiivisen tutkimuksen välillä on turhaa. Tärkeimpänä asiana he pitävät tutkimuksen tekemistä ja siihen tulee valikoida parhaiten sopivaa menetelmää, joka sopii ongelman tarkasteluun. Tässä tutkimuksessa aineiston analysoinnissa käytettiin laadullista sisällönanalyysin menetelmää. Aineiston analysointi koostuu ensin aineiston jaottelusta käsitteellisiin osiin ja tämän jälkeen niiden takaisin yhdistämiseen joko kuvaukseksi, empiiriseksi yleistykseksi tai teoreettiseksi johtopäätökseksi (Grönfors, 2011, 90).

Kvalitatiivisen tutkimuksen tyypillisinä piirteinä pidetään muun muassa induktiivista analyysia, jossa tutkija voi paljastaa yllättäviä asioita. Tutkimuksen perustana ei pidetä hypoteesia tai teorian testaamista vaan tarkoituksena on tarkastella aineistoa monipuolisesti ja tarkasti. (Hirsjärvi ym. 2010) He jatkavat myös aineistotiedon kokoamisen osalta, että ihminen on kannattavin tiedon kerääjä. Perusteluna tällä on se, että tutkijan luottaa itse tehtyihin havaintoihin ja keskusteluihin tutkittavien kanssa enemmän kuin tietoon joka on hankittu mittausvälineillä. Tätä asiaa tukee näkemys, jossa ihminen nähdään luontevana sopeutumaan muuttuviin tilanteisiin. (Hirsjärvi ym. 2010.)

Tutkimuksessani analysoin aineistoa ja pyrin löytämään niitä tekijöitä, jotka vaikuttavat opettajan toimintaan yrittäjyyskasvatuskursseilla tai yrittäjyysprojekteissa. Pyrin esittämään tulokset mahdollisimman selkeästi eräänlaisessa kehikossa, jossa kokonaisuus on rakentunut suuresta määrästä informaatiota, mutta tärkeät asiat on pystytty tuomaan lukijalle selkeästi esille. Tutkijan loogisen päättelyn lopputulos rakentuu havaittujen ilmiöiden tai käyttäytymismuotojen ja kuvauksien yhdistämisestä analyttisiksi kokonaisuuksiksi (Grönfors, 2011).

Tutkimustehtävänä on selvittää yrittäjyyskasvatuksen muodostumista lukiokontekstissa ja opettajien suhtautumista yrittäjyyteen sekä aineen opettamiseen. Opettajan oma pedagogiikka rakentuu vuosien opettamisen myötä, mutta yrittäjyyskasvatus nähdään toistaiseksi radikaalina mallina opettaa ja sen läpäisevyys eri oppiaineisiin on vielä rakentumatta. Hankkeella on pyritty luomaan sellaisia malleja, jotta yrittäjyyskasvatus ei olisi ainoastaan oma oppiaineensa, vaan siitä tulisi toimintatapa luokissa, jossa opettaja ja oppilas joutuvat muuttamaan aiempaa käsitystään luokkatyöskentelystä.

4.2 Aineiston keruu

Haastattelut toteutettiin neljässä lukiossa, joista oli valittu haastateltavaksi yhdestä kahteen opettajaa, jotka ovat toimineet yrittäjyyskasvatuskurssien parissa valmentajana. Nämä haastateltavat valikoituvat Keski-Suomessa sijaitsevista lukioista. Yksi paikkakunta jäi haastatteluista pois, koska heiltä ei löytynyt henkilöä, joka olisi voinut vastata kysymyksiin.

Laadullisessa tutkimuksessa tutkija pystyy melko vapaasti suunnittelemaan ja toteuttamaan tutkimuksen (Eskola & Suoranta, 1998). He jatkavat, että aineiston koko kvalitatiivisessa tutkimuksessa on harkinnanvaraista. Laadullisessa tutkimuksessa ei pyritä yleistämään tapahtumaa vaan tarkoituksena on yrittää ymmärtää tapahtuman toimintaa tai tuottaa teoreettinen selitys tapahtumasta. Aineiston koolla ei siis ole merkitsevää vaikutusta tai merkitystä tutkimuksen lopputulokseen kvalitatiivisessa tutkimuksessa. (Eskola & Suoranta, 1998.) Tuomi ja Sarajärvi (2009) toteavat, että haastattelussa tutkija voi esittää kysymyksensä haluamassaan järjestyksessä ja tärkeintä on kerätä halutusta aiheesta mahdollisimman paljon tietoa.

Tutkijalla tulisi olla mahdollisimman vähän ennakkoavistuksia ja teoreettisia käsitteitä tutkimuksen tekemisessä, Haastatteluiden laadinnassa on mukana aina pieni palanen teoreettista ajattelua ja ydinolettamuksia. Tutkijan aiemat kokemukset ovat muodostuneet suurimmalta osin näistä ydinolettamuksista. (Eskola & Suoranta 1998, 78.) Haastattelija voi haastattelujen aikana kirjoittaa muistiin myös sen kuinka asioita sanotaan (Tuomi & Sarajärvi, 2009), mutta tässä tutkimuksessa kyseistä työskentelytapaa ei nähty tarpeelliseksi eikä se vaikuttaisi suuresti aineistoon.

Haastattelut toteutettiin puolistrukturoituna, jossa Eskolan ja Suorannan (1998) mukaan kysymykset ovat kaikille haastateltaville samat, mutta he saavat vastata kysymyksiin omiin sanoihin ilman, että heillä tarjotaan vastausvaihtoeht-

toja. Tutkija saattoi tehdä haastattelun aikana tarkentavia kysymyksiä, mutta pääosin kaikille haastateltaville esitettiin samat kysymykset hieman eri järjestyksessä.

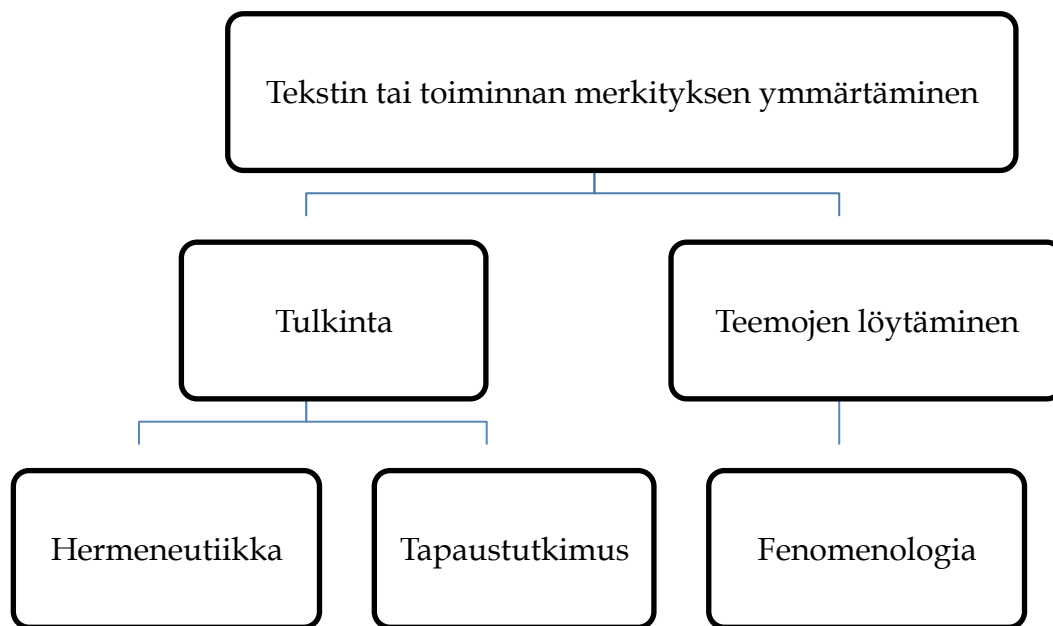
1. Mikä sai lähtemään yrittäjyyskasvatuskurssille mukaan?
2. Minkälaisen koulutuksen sai opettamiseen/valmentamiseen?
3. Mikä oli siinä koulutuksessa hyvää/huonoa? Mitä haluaisi kehittää siinä?
4. Itselle tärkeimmät opit hankkeesta?
5. Kuinka näkee yrittäjyyden lukiokontekstissa?
6. Millainen on onnistunut yrittäjyyskurssi opettajan näkökulmasta ja mistä se koostuu?
7. Millainen on oma asenne yrittäjyyttä kohtaan yleisesti ja onko hanke muuttanut sitä?
8. Mitkä ovat yrittäjyyskasvatuksen haasteet ja kuinka kehittäisi yrittäjyyskasvatuksen opetusta?
9. Missä kokee onnistuneen henkilökohtaisesti yrittäjyyskasvattajana ja missä asioissa olette onnistuneet kouluna tässä hankkeessa?
10. Vapaa sana / Mitä muuta haluaisi hankkeeseen liittyen sanoa?

Haastatteluihin lähetettiin kutsut sähköpostitse syys- ja lokakuussa 2012, jossa esiteltiin tutkittava aihe ja tiedusteltiin vastaanottajan mielenkiintoa osallistua haastatteluun. Muutama haastateltava hieman kyseenalaisti omaa osallistumistaan haastatteluun. Tässä he mainitsivat vähäisen toiminnan omalta osalta Y-love hankkeessa tai vastaavasti haastateltava koki olevansa syvällä toiminnassa mukana. Näiden asioiden ei nähty kuitenkaan vaikuttavan tutkimukseen vaan nähtiin tutkimusta rikastuttavana, että mukana on monentasoisia toimijoita. Pääasiana pidettiin sitä, että hankkeen toiminnassa oltiin oltu mukana edes jonkin verran.

Haastattelut suoritettiin yksilohaastatteluina lokakuussa 2012 jokaisen opettajan omassa koulussa. Haastatteluympäristön haluttiin olevan mahdollisimman luonnollinen ja opettajaa lähellä, joten luonnollinen valinta oli omat koulut. Yleisesti haastattelut tehtiin rauhallisessa luokka- tai työhuoneessa paitsi yksi haastattelu toteutettiin opettajanhuoneessa, jossa rauhattomuutta toi luonnollisesti ihmisten kulkeminen ympäriinsä. Tutkija ei kokenut tämän vaikuttaneen itse haastattelun tuloksiin, vaan enemmän haastatteluita purkaessa on kyseisen haastattelun kohdalla useimmin mainittavissa keskeytyksiä kuin muissa haastatteluissa. Jokainen haastattelu on tallennettu digitaaliseen äänitiedostoon ja näiden jälkeen haastattelut on litteroitu kokonaisuudessaan. Litterointi auttoi paljon sisällönanalyysia tehtäessä, josta pystyi hyvin hahmottamaan kokonaisuuksia ja eri haastatteluiden välisiä samankaltaisuuksia. Äänitiedostot sekä litteroidut haastattelut on tallennettu ja niitä voidaan tarvittaessa tulevaisuudessa hyödyntää samankaltaisten tutkimusten apuna.

4.3 Tutkimuksen toteuttaminen ja sisällönanalyysi

Tutkimukseen pyydettiin mukaan 5 henkilöä, jotka työskentelevät Muuramen, Voionmaan ja Sepän lukioissa. He ovat mukana Y-love hankkeessa, jossa jokainen koulu toimii yrittäjyyskasvatuksen kehittäjänä omien kykyjensä mukaan. Tapaustutkimuksessa on kyse tulkinnasta ja merkitysten ymmärtämisestä. Tutkimuksessa mielenkiinnon kohteena ovat (Hirsjärvi ym. 2010):

KUVIO 6 Kvalitatiivisen tutkimustyyppien ryhmittely (Hirsjärvi ym. 2010)

Tapaustutkimus sijoittuu hermeneutiikan ja fenomenologian väliin, jossa Teschin (1990) mukaan ollaan kiinnostuneita laadullisessa tutkimuksessa muun muassa tekstin ja/tai toiminnan merkityksestä. Fenomenologian Varto (2005, 193) kuvailee seuraavanlaisesti: *filosofinen lähestymistapa, joka korostaa ihmisen tietämisen kyöyn sitoutumista ihmisen elämismaailmaan ja sen ilmiöihin (kokemiseen)*. Fenomenologia voidaan nähdä kontrastina positivismille, jossa oletetaan, että näkökulmat ovat tosia, varmoja ja muuttumattomia (Remenyi ym. 1998, 34-35). Tuomi ja Sarajärvi (2009) kuvailevat fenomenologisen merkitysteorian, jossa merkitykset muotoutuvat yksilön kokemusten mukaan ja ilmiöt merkitsevät heille jotain. Ihmisen toiminta suurimmalta osin on siis intentionaalista, eli se on suuntautunut tarkoituksella johonkin ja yksilön suhde todellisuuteen on laadittu merkityksillä. Tässä yksilö on kaikenpuolin yhteisöllinen. Tämän yhteisön kautta avautuvat merkitykset, jotka eivät ole meissä alkujaan, vaan niihin kasvatetaan ja niihin kasvatetaan. (Tuomi ja Sarajärvi 2009.) Fenomenologiseen tutkimukseen tuodaan hermeneuttinen ulottuvuus kun nähdään tarpeelliseksi tulkita. Tällöin hermeneutiikka merkitsee yleisesti ymmärtämisen ja tulkinnan teo-

riaa, missä tavoitellaan tulkinnalle mahdollisia sääntöjä. Näiden sääntöjen avulla pyritään keskustelemaan tulkinnoista, olipa ne vääriä tai oikeita. Hermeneutiikassa voidaan nähdä kolme pää näkemystä, jotka ovat merkityksen oivaltamista, esiymmärrys ja hermeneuttinen kehä. Ymmärtämisen pohjalla on aiempi ymmärrys ja ymmärtäminen on tulkintaa. Ymmärtämisen perustana on se, miten kohde käsitetään ennestään (esiymmärrys) ja ymmärtäminen liikkuu eteenpäin kehämäisen liikkeenä, jota kutsutaan hermeneuttiseksi kehäksi. Hermeneutiikka voidaan yhdistää ihmistutkimukseen ja Varton (2005) mukaan ihmistutkimukseen kuuluu aina ilmiöiden tutkimusta, sekä sitä, kuinka maailma on ihmiselle merkityksiä täynnä. Tämä johdattaa siihen, että toisin kuin fyysiset esineet, hermeneutiikan tutkimusobjekti on olemassa toisella tavalla. Laine (2001) yhdistää fenomenologisen ja hermeneuttisen tutkimuksen kahteen tasoon, missä alimmalla tasolla vaikuttavat tutkittavan koettu elämä esiymmärryksineen ja seuraavalla tasolla nähdään tutkimus, joka on sidoksissa alempaan tasoon. Tarkoituksena on tehdä aiempi tunnettu tiedetyksi ja yrittää nostaa tietoiseksi ja näkyväksi se, minkä rutiini on haihduttanut näkymättömäksi tai se, mitä on koettu, mutta tietoisesti mietitty.

Haastatteluiden perusteella pyrittiin löytämään niitä tekijöitä, jotka vaikuttavat lukiodien opettajiin yrittäjäyyskasvatuksessa. Analysointia kutsutaan aineistolähtöiseksi, jossa luodaan teoreettinen kokonaisuus. Analysoitavat yksiköt eivät ole valmiiksi sovittuja tai valittuja vaan analyysiyksiköt tulee valita tutkimuksen tarkoituksen ja tehtävänasettelun mukaan. (Tuomi & Sarajärvi 2009.) Tutkijan vaikutusta laadullisessa tutkimuksessa on tärkeää kyseenalaistaa ja huomioida, että tutkija on jo esimerkiksi haastattelurunkoa rakentaessaan ohjannut tutkimusta tiettyyn suuntaan kyseisillä kysymyksillä. Aineistolähtöistä analyysiä voidaan näin tukea teorianohjaavalla analyysillä, jossa havaitaan samankaltaisuuksia jonkin teorian kanssa. Teoria voi olla uusi näkökanta tutkimukselle. Teorian ei ole tarkoitus testata tietoa vaan nähdä asiat mahdollisesti toisella tavalla. (Tuomi & Sarajärvi 2009.)

Tutkimuksen tarkoituksena on tutkia opettajien käsitystä siitä, mitä on yrittäjämäinen opettajuus ja samalla pyrkiä kuvailemaan miten se on tässä tapauksessa alkanut ja kehittynyt. Tutkimus on kartoittava, jonka Hirsjärvi ym. (2010) kuvailevat erilaisten syy-seuraussuhteiden selittämiseksi. Näin voidaan etsiä selityksiä ongelmille tai erilaisille tilanteille, jossa tunnistetaan syy-seuraussuhteiden vaikutus. Aiheellista onkin miettiä tarkkaan tutkimuskysymys, joka voidaan määritellä erilaisten tapahtumien, käsitteiden tai hankkeiden kautta ja niiden tarpeellisuus ilmiön tutkimiseen nähdään tärkeänä tutkimukselle. Mahdollista on myös tunnistaa näiden tekijöiden keskinäisiä vuorovaikutuksia.

Vaarana etenkin aloittelevalla tutkijalla on kiinnostavien aiheiden nouseminen esiin. Kaikkia näitä asioita olisi mukava nostaa esille omaan raporttiin ja tutkia asiaa tarkemmin, mutta on tärkeää priorisoida ja huomioida, että kyseessä on vain yksi tutkimus eikä tarkoituksena ole tehdä yhdessä tutkimuksessa kaikkea mahdollista. (Tuomi & Sarajärvi 2009.)

5 TULOKSET

Hankkeessa mukana olleet koulut ovat sanojensa mukaan oppineet paljon yrittäjyydestä hankkeessa olon ajan. Tärkeimpänä asiana he nostavat yhteisöllisyyden ja yhdessä tekemisen, joka näkyy aktiivisena toimimisena omassa lukiossaan. Opiskelijoille halutaan antaa tilaa ja vapautta tehdä ja toimia ilman, että opettajan on määrättävä heitä tekemään jotakin.

Tutkimustuloksia voidaan peilata monella tavalla ja yksi lähestymistapa tähän on tässä tutkimuksessa Sarasvathyn (2008) näkemys siitä, että asiat rakentuvat kolmesta kysymyksestä: Kuka minä olen? Mitä minä tiedän? Ketä minä tiedän?

Tärkeää on tuntee itsensä, omat vahvuudet ja heikkoudet. Haastattelujen perusteella opettajan on vaikea ymmärtää epäonnistumisia ja he pyrkivät hyvään lopputulokseen, jossa oma toiminta nähdään keskeisenä. Kuten haastateltava 1 kertoi, opettajan tulisi pyrkiä pois opettajan roolista ja saada luokassa aikaan enemmän oppimista opettamisen sijaan. Opettajan keskeinen rooli luokassa tulisi häivyttää ja tähän nähtiin vaikuttavan kaksi asiaa. Ensimmäisenä opettajan tulisi antaa luokassa tilaa oppimiselle ja haastaa oppilaita omaan ajatteluun. Tästä esimerkkinä haastatteluissa kerrottiin se, että opettajan tulisi asettaa enemmän kysymyksiä kuin antaa vastauksia. Toisena asiana nähtiin opettajan luottaminen oppilaisiin. Konkreettisia toimia tästä ovat luokkatilajärjestelyt, jossa oppilaat laitetaan toimimaan ryhmissä heidän istuessaan luokkatilassa. Näin helpotetaan oppilaiden yhteistyötä toistensa kanssa ja heidän on ryhmässä helpompi keskustella asioista. Haastatteluissa tuotiin ilmi näkökulma, jossa tavallisemmin opettaja haluaa säilyttää ”normaalin” luokkajärjestyksen, missä oppilaiden paikat on laitettu niin, että kaikki katsovat opettajan suuntaan ja oppilaat näkevät vain toistensa selät. Tällä tavalla opettajan koettiin käyttävän omaa auktoriteettiaan ja pystyvän kontrolloimaan luokkaa paremmin. Haastateltavien opettajien osalta voidaan päätellä, että he haluavat hallita tilannetta jotta he tietävät mitä luokassa tapahtuu. Yrittäjämäisten piirteiden kautta katsottuna opettajat eivät siedä epätietoisuutta ja he haluavat olla ajan tasalla luokan tapahtumista.

5.1 Oma pedagogiikka

Oma pedagogiikka rakentuu opettajan vuosien opiskelun ja työskentelyn myötä. Yrittäjyyskasvatuksen näkökulmasta aiheen oppimiseen tulisi saada kokemusta jo opiskeluvaiheessa, jolloin tämä asia tulisi ottaa huomioon pedagogisissa opinnoissa. Yrittäjyyskasvatusta ei ymmärretä niin sanana kuin tekoina. Y-love on antanut verkostona tähän tavan kuinka yrittäjyyskasvatusta vedetään lukiossa/kouluissa. Toiminnalla on luotu valmis malli, jonka pohjalta koulut voivat rakentaa omia yrittäjyyskursseja/ -projekteja. Vaikka malli on valmiiksi luotu, nähdään yhteistyö ja ajatusten vaihto tärkeänä toisten kollegoiden kanssa tärkeänä. Hankkeen toimintaan sisältyy sovitut yhteistapaamiset koko verkoston yhteisenä toimintona, jossa keskustellaan sovituista aiheista. Nämä yhteiset tapaamiset ovat tuoneet opettajan oppimiseen sen, että he eivät tunne enää olevansa yksin vaan yhdessä tekeminen, toisilta oppiminen ja tiedon jakaminen ovat keskiössä omassa toiminnassa. Tiedonjakamisen he näkevät hyvänä asiana, koska se antaa muun muassa aikataulullisia etuuksia omaan opettajuuteen. Tämä näkyy siinä, että luokkatyöskentely on tällä hetkellä hetkistä ja sen nähdään aiheuttavan stressiä. Opettaja nähdään helposti yksittäisenä toimijana, joka on lukioissa keskittynyt omaan aineeseensa ja se riittää. Haastatteluissa ilmeni, että hanke on tuonut uuden opettajille uusia kollegoita, jotka pystyvät antamaan vertaistukea toisilleen. Hankkeen mukana on toiminut eri aineiden opettajia ja näin saadaan heterogeenisempi ympäristö ajatusten vaihtoon. He kykenevät pohtimaan yhdessä asioita, jakamaan kokemuksia sekä luomaan tässä tapauksessa yrittäjyyskasvatustamme. Opettajan työ ei ole enää yksinäistä työskentelyä vaan he tekevät yhdessä ja ovat vuorovaikutuksessa muiden kanssa.

” ...Tärkein pointti silloin, ei ne koulutuksen välttämättä antanu, vaan ne vertaiskokemukset muista lukioista ketkä oli mukana siellä. Et siinä pääsi niin kun ideoimaan yhdessä tätä hommaa. ”

Oma pedagogiikka on haastateltavien mukaan muuttunut hankkeen myötä ja oppiminen nähdään jatkuvana prosessina. Ensimmäinen askel kohti yrittäjyyskasvatusta on lähtenyt pienestä liikkeelle, mutta huomaamattaan aihe on tempaissut opettajan mukaan ja sen on nähty vaikuttavan omaan toimintaan. Opettajan tehtävänä nähdään opettaminen lukiolaisille, mutta haastateltavat kertovat, että he ovat oppineet itse paljon uusia asioita itsestään, oppilaista sekä kouluympäristöstä. Ensin opettajalta vaaditaan paljon rohkeutta lähteä mukaan johonkin sellaiseen asiaan, joka on heille vieras ja kaukainen. Tosin haastateltava nro 4 kertoi, että uteliaisuus ja innostuminen sai hänet lähtemään mukaan, vaikka tietoa yrittäjyyskasvatuksesta ei ollut tarkemmin. Opettajalta voidaankin odottaa tiettyjä ominaisuuksia, kuten: uusien asioiden kokeileminen, epätietoisuuden sietäminen, rohkeus, asenne, itsensä haastaminen ja epämurkavuusalueelle siirtyminen. Nämä ominaisuudet olivat haastateltavien mukaan heidän omia keskeisiä syitä, miksi he lähtivät mukaan Y-love hankkeeseen. Ajan kuluessa yrittäjämäisiä taitoja on oppittu ja haastateltava nro 4 toteaa :

"oon aatellu olevani yrittäjämäinen työntekijä joka on toimija ja subjekti ja hallinnoi sitä omaa tekemistään entistä enemmän."

Opettajat ottavat entistä enemmän vastuuta omasta toiminnastaan kouluyhteisössään ja huomaavat sen vaikuttavan niin opetustyöhön kuin opettajayhteisössä toimimiseen. Opettajat voivat nähdä itsensä sisäisinä yrittäjinä, jotka ovat aktiivisia toimijoita omassa kontekstissaan ja yrittäjyyskasvatuksen mukaisesti pyrkivät saamaan esille nuoren aktiivisen kansalaisen sytyttämällä myöskin heissä sisäisen yrittäjän.

Yrittäjämäisessä toiminnassa keskeisenä toimintana opettajan nähdään antavan oppilailleen tilaa keskustella ja pohtia asioita yhdessä. Erilaiset oppimismallit näkyvät koulujen arjessa monin tavoin ja niitä pyritään kehittämään luokkaopetukseen soveltuvaisiksi. Hankkeessa käytetty projektioppimisen malli tukee sitä, että oppimismalleja tulisi käyttää laaja-alaisesti opetuksessa ja tutkimusta tehdään jatkuvasti lisää siitä, mihinkä suuntaan sitä tulisi kehittää. Esimerkkeinä haastateltavat kertoivat käyttäneen omassa opetuksessaan projektioppimisen lisäksi ilmiöpohjaista opetusta sekä learning by doing- menetelmää. Itsensä kehittäminen ja uuden oppiminen antaa uusia suuntia työuraan ja luo mielekkyyttä omaan työhön. Haastateltava nro 3 mainitsi itsensä kehittämisestä seuraavaa:

"Ittensä kehittäminen on ollu myöskin suuressa roolissa tässä ja huomannu, et varmaan se sieltä lähti, tästä hankkeesta."

Hanke on antanut opettajille lisäkoulutusmahdollisuuksia, jotka ovat uudenlaisia mahdollisuuksia toimia kouluympäristössä. Tuloksissa nähdään, että jokaisen opettajan on mentävä epämukavuusalueelle, jos he aikovat yrittäjyyskasvatusta opettaa. Tämä tunne syntyy siitä, että opettajat eivät koe olevansa omalla osaamisalueellansa ja haastateltavat mainitsivat sen, että esimerkiksi yrityksen talousasiat ja projektien budjetoinnit eivät ole tuttuja asioita heille. Hankkeen mallia rakennettaessa on pyritty siihen, että kyse ei ole kirjanpidon opettelusta vaan yrittäjämäisestä oppimisesta ja kehittymisestä. Jos jollakin opettajalla syntyy mielenkiinto kirjanpitoon, se on hyvä asia joka varmasti edistää niin henkilöä itseään kuin ohjattavaa ryhmää, mutta tärkeää on, että kiinnostus oppimiseen on lähtenyt tarpeesta oppia jotakin.

5.2 Oppilaat

Oppilaiden merkitys opettajien näkökulmasta yrittäjyyskasvatukseen on kiistanon. Yrittäjyyskurseille tulevat opiskelijat osoittavat mielenkiintonsa aihetta kohtaan jo siinä vaiheessa, kun he päättävät osallistua vapaasti valittaville yrittäjyyskurseille, jotka ovat soveltavia kurssseja lukiossa. Haastattelujen perusteella opettajat näkivät kahdenlaisia opiskelijoita, jotka ilmoittautuvat kurseille. Ensimmäisenä he mainitsevat ne, jotka ovat kiinnostuneita yrittäjyydestä, te-

kemisestä ja toisenlaisesta tavasta oppia. Toinen osa opiskelijoista ovat he, jotka näkevät kurssit helppoina ja niissä ei heidän ymmärryksen mukaan tarvitse tehdä paljon töitä. Kurseille osallistuvat nuoret suorittavat pääsääntöisesti suurimman osan yrittäjyyden kursseista, mutta yleisesti ryhmästä löytyy muutama opiskelija, joka lopettaa kurssit alkuvaiheessa, kun käy ilmi, että kurssi vaatii erilaista oppimista ja tekemistä kuin muilla oppitunneilla. Tietenkin kouluissa saattaa olla erilaisia painotuksia oppiaineiden osalta ja tämä aiheuttaa sen, että ne nuoret jotka mahdollisesti olisivat potentiaalisia ja saisivat opettajan näkökulmasta paljon yrittäjyyden aihekokonaisuudesta eväitä tulevaisuuteen, ovat jo ennestään valinneet muun muassa pitkän matematiikan sekä useita kielioptioneja. Tämä aiheuttaa sen, että opiskelijat eivät ehdi ja heidän ei opintopisteiden kautta katsottuna tarvitse suorittaa muita opintoja. Oppilaiden uskottiin tekevän kurssivalintoja usein sen perusteella, mistä saa sillä hetkellä parhaan hyödyn verrattuna käytettyyn aikaan kurssien suhteen. Yrittäjyyskurssit eivät välttämättä kerro opintokuvauksessa tarpeeksi konkreettisesti kurssin sisällöstä ja oppilaiden käsitys yrittäjyyskursseista saattavat olla vähäisiä ja tietoa ei ole tarpeeksi. Y-lovessa on kuitenkin pyritty siihen, että yrittäjyyskurssien toimintaa tehdään näkyväksi, jolloin oppilaille saadaan luotua mielikuvia eri tavoista mitä kursseilla tehdään ja kuinka siellä toimitaan.

Opettajien keskeinen rooli koulujärjestelmässä on luonut haastateltavien mukaan sen tunteen, että oppilaan tulee kuunnella ja opettaja on se, joka opettaa. Opetukseen tulisi saada muutosta ja haastatteluissa mainitaan siitä, että luokissa tulisi tapahtua enemmän oppimista ja vähemmän opettamista. Haastateltava nro 4 asiaan kommentoi:

"Käsitys oppimisesta ja siitä mitä tuolla luokissa tapahtuu tai mitä siellä pitäis tapahtua, on muuttunut. Siellä pitäis tapahtua oppimista eikä niin paljon opettamista."

" Porukka istuu pulpeteissa ja kattoo kun opettaja aukoo suutaan siellä edessä."

Osaltaan se, että opettaja on luokassa keskipisteenä nähtiin siinä, että yleisin istumajärjestys luokissa on riveissä ja opettajan paikka on edessä niin, että hän näkee koko luokan. Tällä pyritään siihen, että kaikki oppilaat keskittyisivät opettamiseen eikä muun muassa toistensa kanssa juttelemiseen ja häiritsemiseen muita oppilaita. Tällä tavoin opettaja pyrkii myös olemaan luokkaopetuksessa tilanteen tasalla ja tuntea, että hänellä on kontrolli oppilaisiin. Haastateltavat kertoivat, että opettajien tulisi uskaltaa antaa tilaa oppilaille oivaltaa ja oppia, jolloin oppilaat kokevat onnistumisia oppimisessa. Tämä vaatii luonnollisesti opettajalta luottamusta, uskallusta ja rohkeutta oppilaita kohtaan. Tiimityöskentely kuuluu tärkeänä osana yrittäjyyskasvatukseen, joka tulee luonnollisesti luokassa esiin ryhmä toimintana. Luokkatilajärjestelyillä voidaan tukea usein yrittäjyyskursseilla käytettyä projektioppimisen metodia ja ryhmässä pystytään helposti keskustelemaan asioista ilman, että keskustelutilanne tarvitsisi rakentaa erikseen. Pelkästään luokkatilajärjestelyjä muuttamalla opettaja pystyy kääntämään tilanteen opettamisesta oppimiseen jota luokassa tulisi tapahtua.

Projektioppimisesta kerrottaessa haastateltavat mainitsivat vaikeammaksi asiaksi kyseisessä menetelmässä sen, että opettaja osaa häivyttää itsensä taka-alalle ja antaa oppilaille tilaa toimia ja oppia. Haastateltava nro 3 kertoi, että loppujen lopuksi opettajan tarvitsi puuttua tilanteisiin erittäin harvoin. Oppilaiden tuli vain antaa ensin mieltä asiaa keskenään, kunnes joku oppilaista pysyy tekemään aloitteen ja sanomaan, että mitä jos asia hoidettaisiin näin. Tällä tavoin saadaan oppilaat ottamaan vastuuta, joka saattaa olla ensimmäisiä kertoja heille elämänsä aikana. Opettajat tarjoavat oppilaille turvallisen ympäristön, missä he voivat opetella ja yrittää aktiivisiksi kansalaisiksi, johon lukion opetussuunnitelman mukaan pyritään.

Oppilaiden osalta voidaan sanoa, että heitä haastetaan ottamaan vastuu omasta oppimisesta, joka rakentuu siitä, että ei ole valmiita vastauksia, on vain kysymyksiä. Opettajalta vaaditaan muuntautumiskykyä, jotta hän pystyisi häivyttämään itsensä taka-alalle ja antamaan oppilaille tilaa ja mahdollisuuden johtaa itse itseään. Näihin tuloksiin yritetään löytää erilaisia toimintametoodeja. Metodien toimivuudesta ja käyttönotossa nähdään hyviä ja huonoja puolia. Esimerkiksi problem based learning- metodissa nähdään se haaste, että oppilailta vie jonkin aikaa oppia tämä oppimistapa. Haastateltavat kuitenkin mainitsivat hyväksi asiaksi sen, että on hienoa nähdä kun oppilaat tarttuvat asioihin ja pystyvät sellaisiin suorituksiin, joihin he eivät välttämättä aiemmin olisi kyenneet. Suorituksiin vaikutti tiimi, valmennus, salliva ympäristö (myös epäonnistumisille) sekä itsensä haastaminen.

5.3 Kouluympäristö

Kuten monissa työpaikoissa, lukioissa työilmapiiri ja yhteistyö toisten opettajien kanssa nähdään tärkeänä. Kouluympäristöön voidaan nähdä kaksi päävaikuttajaa. Ne ovat rehtori (johtaja) ja opettajien työyhteisö sekä sen toimivuus. Ylove hankkeeseen mukaan lähteneissä lukioissa nähdään, että rehtorit ovat olleet keskeisessä roolissa. Heidän myötämielisyys ja tuki yrittäjyyttä sekä yrittäjyyskasvatusta kohtaan ovat mahdollistaneet myönteisen työskentelyilmapiirin yrittäjyyden saralla. Rehtorit vastaavat koulujensa budjeteista ja tästä syystä heidän asemansa tehdä päätös hankkeeseen osallistumiseen on kiistaton. Toisessa lukiossa voidaan nähdä johtamismallin olevan samassa linjassa niin opettajiin kuin oppilaisiinkin. Tällä tarkoitetaan yrittäjämäisen toimintatavan juurruttamista ei pelkästään oppilaisiin vaan myös opettajien keskuuteen. Vastavasti toisessa lukiossa nähdään, että erilaisilla hankkeilla voidaan toimia yrittäjämäisesti, koska niille haetaan aktiivisesti projektipäälliköitä opettajien keskuudesta sekä kannustetaan oppimaan uutta hankkeiden kautta. Hankkeet tarkoittavat usein uutta opittavaa asiaa, jossa ei välttämättä ole valmista mallia tai sabluunaa kuinka toimia. Opettajille annetaan mahdollisuus rakentaa omanköistään toimintaa, mutta ennen kaikkea se mitä tehdään, on jotakin uutta ja kehittää koulun toimintaa ja opetusta. Hankkeisiin osallistumisen kautta johtajalla on myös tarjota opettajille erilaisia mahdollisuuksia kehittää itseään ja nämä mahdollisuuksiin tarttumiset nähdään tärkeänä osana yrittäjyyskasvatusta.

Yrittäjän piirteistä riskien ottaminen ja rohkeus tulevat hyvin esille ja kuitenkin kouluympäristössä tämä on erittäin turvallista kokeilemista. Suurimmaksi esteeksi opettajat voivat kuitenkin kokea sen, että he eivät ole asiantuntijoita kyseisellä alalla tai he pelkäävät epäonnistumista. Opettajien tulisi saada tunne, että he kykenevät vaikuttamaan asioihin joiden kautta voidaan toteuttaa omia tarpeita / haaveita. Y-loven kautta saamien kokemusten mukaan kaikki opettajat eivät ole yrittäjyyskasvatuksesta kiinnostuneet, ja heitä tulee kunnioittaa tästä päätöksestä. Yrittäjyys ei ole kaikkien juttu ja kaikki ovat tervetulleita yrittäjyyskasvatuskursseille mukaan, vaikka se ei kiinnostaisikaan niin paljon. Kuten haastateltava nro 5 kertoo, kursseilla ohjaamassa olleita opettajia on ollut kiitettävästi mukana, mutta se ei ollut kaikkien mieleen. Näin ollen opettajille on kyetty luomaan mahdollisuus yrittää ja oppia yrittäjyyskasvatuksesta, aivan kuten oppilaille annetaan mahdollisuus tehdä itseään kiinnostavia juttuja yrittäjyyskursseilla.

Johtajuuden kannalta opettajayhteisön jäsenet voidaan nähdä potentiaalisina sisäisinä yrittäjinä, jotka ottavat vastuuta omassa työyhteisössään ja toimivat aktiivisesti siinä. Tämä luo erilaista oppimista, yhdessä tekemistä, yhteenkuulumisen tunnetta sekä kokemista, että on tarpeellinen omassa työyhteisössään. Parhaimmillaan työporukan kesken pystytään luomaan flowtila, joka antaa voimaa ja uskoa tekemiseen. Tällaisen mahdollisuuden rakentaminen alkaa jokaisesta opettajasta itsestään ja heidän on ymmärrettävä, että kun annat, niin saat. Haastateltava nro 4 kertoi, että opettajan virka on melko turvallinen, koska tätä työtä tarvitaan tulevaisuudessakin ja kunta-ala nähdään turvallisenä työpaikkana työsuhteen säilyvyyden kannalta. Kuten hän mainitsi:

" Tällasen uravalinnan tehnyt ihminen lähtee niinku kouluun opettamaan kieltä niin se on varma leipä ja pitkä ja kapea ja kunnan virka ja loppu iän, ei tartte pelätä työpaikkansa menettämisen puolesta suurin piirtein, jos ei nyt ihan koulu alta lopeteta."

Opettajien työyhteisö nähdään vahvana omassa koulussa, mutta helposti isoimmissa kaupungeissa toiset lukiot nähdään kilpailijoina. Hanke on tuonut toiset lukiot lähelle ja positiivisena asiana nähdään se, että mukana olevat koulut ovat ympäri Suomea. Varsinkin Y-loven koulutuspäivillä nähtiin hyväksi asiaksi se, että siellä saadaan vertaistukea niihin asioihin, jotka on saatettu ratkaista toisessa koulussa ja näin pystytään auttamaan toinen toisiaan käytännön esimerkkien avulla. Koulujen kilpailuasetelmasta on pystytty siirtymään siihen, että tunne toisista opettajista on vahvasti positiivinen ja he pystyvät tukemaan toinen toisiaan. Uusina kokemuksina kerrotaan muun muassa se, että huomataan toiset kollegat ja havahdutaan siihen, että kollegoita on muissakin kouluissa. Aiemmat kokemukset ovat olleet toisenlaisia ja tällaista tunnetta ei ole ollut. Y-love hankkeen myötä eri koulujen ja eri aineiden opettajat on laitettu miettimään yhteistä tarkoitusta ja tavoitetta joka on tuonut opettajia lähemmäksi toisiaan. Samanhenkisyys huokuu hankkeessa mukana olevilla, joka helpottaa työskentelemistä ja yhteisten tavoitteiden saavuttamista, jossa kaikilla on oma osuutensa.

Lukio-opetus koetaan edelleen enemmän teoreettisena ja haasteena on rakentaa sellainen lukio, joka pystyy luomaan edellytyksiä nuorille astua työelämään. Yrittäjyyskasvatuksen läpäisevyys aineopinnoissa on paljon kiinni opettajan omasta opetusmetodista ja koulussa opettajia tulisi rohkaista rakentamaan oppituntinsa niin, että nuoria kannustetaan tekemään ja oppimaan. Tätä Y-lovessa on pyritty saamaan enemmän esiin.

”Tämä yrittäjyyskasvatus on vähän niin ku tsemppaamista ja tämä lukio-koulutus niin on vielä vähän teoreettista.” (Haastateltava nro 2)

Vaikka Y-love on ollut itsessään verkoston rakentamista, on nähty tarpeellisena verkostoitua omalla paikkakunnallaan niiden toimijoiden kanssa, jotka ovat tärkeitä koulun yrittäjyyskasvatuksen kannalta. Verkostojen merkitystä on korostettu Y-love mallia rakentaessa ja haastatteluissa esille tuli monia tahoja, jotka koettiin olevan tärkeitä osia omassa verkostossaan. Tästä esimerkkinä on toiset kollegat muissa kouluissa, yrittäjyysyhteisöt ja muut yrittäjyyskasvatuksen piirissä työtä tekevät tahot. Verkostojen nähdään hyödyttävän oman koulun yrittäjyyskursseiden opettamista tai Y-love mallin rakentamista. Oma osaamista voi verkostojen kautta tuoda esille oman toimintansa kautta ja tämä on tuonut monelle opettajalle uusia haasteita, kuten esimerkiksi opettajien kouluttamista Petroskoissa, Venäjällä.

Koulutusjärjestelmä Suomessa on muutoksien edessä ja lukion opetus-suunnitelman koetaan olevan tällä hetkellä aikaansa jäljessä. Y-love hankkeessa mukana olleet toivovat pääsevän vaikuttamaan edes jollakin tavalla uuden suunnitelman tekoon ja kykenevänsä näin viemään eteenpäin omalta osaltaan yrittäjyyskasvatusta lukioissa. Yrittäjyyden läpäisevyys luokkatyöskentelyyn ja koulujen toimintaan nähdään aktiivivana tekijänä oppilaiden ja opettajien aktiivisuuteen. Yrittäjyyskasvatuksen puolesta vaikuttaa jo se asia, että koulu on ketterä liikkumaan ja reagoimaan sen hetken vaikuttaviin asioihin. Yrittäjyyskasvatuksella ei välttämättä pyritä siihen, että Suomeen saadaan lisää yrittäjiä, vaikka tämä voisi olla positiivinen sivutuote yrittäjyyskursseilta. Tarkoituksena on kasvattaa nuoria, jotka pärjäävät nykypäivänä ja heillä on olemassa valmiuksia toimia aktiivisina kansalaisina yhteiskunnassamme.

5.4 Yrittäjyyskasvatuksen haasteet

Y-love hanke on pyrkinyt rakentamaan mallin yrittäjyyskasvatuksen ja yrittäjyyskursseiden pitämiseen käytettävän ajan. Moniin asioihin on löydetty oikeita vastauksia, onnistuttu tavoitteissa ja pystytty luomaan uutta. Suurin osa havaituista haasteista liittyvät rahan ja ajan käyttöön sekä yrittäjyysprosessin ymmärtämiseen. Osa haasteista on jo mainittu aiemmin, mutta niiden mainitseminen on tärkeää, koska ne omalta osaltaan vaikuttavat opettajien toimintaan yrittäjyyskasvattajina.

Yrittäjällä ei ole takuita huomisesta ja he harvoin tuntevat työaikaikäsitettä. Opettajilla on usein määrätty työtunti ja yrittäjyyskasvatuksella on tässä

kaksi haastetta. Joko opettajan työtuntimäärä on sen verran pieni, että hänelle on keksittävä lisätunteja, jotta tarvittava tuntimäärä opetuksen osalta saadaan täyteen. Näin ollen yrittäjyyskurssit saatetaan vain heittää jonkin opettajan työksi, täytetunneiksi. Toinen vaihtoehto on se, että aika ei riitä kaikkeen mitä yrittäjyyskasvatuksen piirissä voisi tehdä. Erilaisten opetusmetodien käyttäminen opetuksessa tuo varmasti monipuolisuutta oppimiseen, mutta haastateluissa tuotiin ilmi, että ilmiöpohjainen - ja projektioppiminen vaativat paljon aikaa ja tähän ei välttämättä ole luokkatyöskentelyssä aina aikaa. Opettajilla on tällä hetkellä haasteena pysyä aikataulussa ja toimia opetussuunnitelman mukaan. Yrittäjyyskurssit järjestetään usein koulupäivien jälkeen, jolloin oppilaiden ja opettajien päivät venyvät helposti pitkiksi. Toisaalta esiin tuotiin se seikka, että juuri yrittäjyyskursseilla tulee olla jotakin erilaista mitä perinteisten oppiaineiden tunneilla ei ole. Tästä esimerkkinä on luokkatilat, jotka pyritään valitsemaan niin, että ne ovat erilaiset tavallisiin luokkiin verrattuna.

" Vaikka raskasta työtä tämä yrittäjyys kaikki kun ne on koulupäivän jälkeen. On raskasta niille opiskelijoilla ja raskasta mulle, siksi sen pitää olla erilaista kun se muuten." (Haastateltava nro 2)

Nykylukio on hajautunut eri aineisiin ja tällä hetkellä ne ovat kaukana toisistaan. Tämä on seurausta siihen, että opettajat ajattelevat omaa työtänsä enemmän oman aineensa kautta, eikä niinkään laaja-alaisesti koko koulun perspektiivistä. Tietenkin kysymys on osakseen siitä, kuinka paljon opettajan täytyy ottaa vastuuta muusta toiminnasta koulussaan. Pelkästään luokkatyöskentely koetaan tällä hetkellä hektisiksi ja haastateltavat mainitsivat opettajien olevan stressaantuneita tästä. Opettajien vaihtuvuus yrittäjyyskursseilla saattaa olla suurta ja tähän nähdään vaikuttavan nimenomaan työn stressaavuus ja raakuus. Haastetta onkin saada mukaan opettajia ja oppilaita kursseille. Onnistuneiden kurssien jälkeen seurauksena on usein taas suuri osallistujamäärä seuraaville kursseille, joka asettaa ohjaajalle/opettajalle haasteen suuren oppilasmäärän takia. Yrittäjyyskasvatus koetaan vaativana opettamisena ja kokemisena, mutta kynnyksen lähtöä toimintaan mukaan pitäisi olla mahdollisimman matala alusta alkaen. Syitä miksi opettaja ei halua lähteä mukaan yrittäjyyskursseille saattaa olla monia, mutta tärkeimpänä nähdään yrittäjyys- sanan ymmärtäminen ja sen pelkääminen. Jokainen koulu voi käsitellä yrittäjyyskasvatuksen merkitystä omalla koulullaan, mutta tärkeintä olisi saada selvyys mitä yrittäjyyskasvatuksella halutaan saada ja mitä yrittäjyyskasvatus tarkoittaa.

Eräs ongelma joka haastateluissa tuli ilmi, koski hankkeen jälkeistä aikaa. Mitä tapahtuu kun hanke ja rahoitus päättyvät? Hankkeen loputtua koetuksella on oppilaitoksissa tahtotila ja halu edistää yrittäjyyskasvatusta ja toteuttaa sitä ilman hankkeen antamia yhteisiä tavoitteita. Haasteena on saada toiminnan juurruttaminen niin syvälle koulun toimintaan, että se toiminta jatkuu hankkeen jälkeenkin. Tämä voi olla osalla kouluista olla haastavaa, mutta ei lainkaan mahdotonta. Osakseen kouluissa tarvitaan yrittäjämönteistä asennetta ja ilmapiiiriä jatkossakin. Näitä asioita pyritään kasvattamaan opiskelijoille, jotka tulevat tarvitsemaan kyseisiä piirteitä siirtyessään työelämään. Lukion tulisi olla lähempänä työelämää ja nämä kaksi asiaa tulisi saada nivoutua toisiinsa yhteen

paremmin. Ammattikouluissa yrittäjyyskasvatus on luonnollinen osa opetusta ja käytännönkokemuksia saadaan työelämästä käytännönharjoittelujen kautta. Erään haastateltavan mukaan on pitkä aika jos opiskelija käy ensin lukion ja jatkaa heti lukion jälkeen yliopistoon. Yrittäjyyskasvatuksen ja -kurssien avulla opiskelijat pääsevät mukaan työelämään hyvissä ajoin ja he tietävät mahdollisuuksista paljon enemmän. Havaittavissa myös on, että yliopistoissa on alettu myös tarjoamaan yrittäjyyden ja työelämän taitoihin kannustavia kursseja.

Opettajien oma persoona ja opittu tapa opettaa luokkatilanteissa saattavat erota yrittäjyyskasvatuksen metodeista. Haastateltavien mukaan heidän tulisi päästä pois tiedonjakajan roolista ja toimia entistä enemmän roolissa, jossa oppilaita kannustetaan etsimään (tarpeellista) tietoa. Oppilaiden ennakkoodotukset siitä, että opettaja puhuu edessä ja heidän tulisi oppia tästä voi olla osalle oppilaista melko puuduttavaa sekä he saattavat kyseenalaistaa oppimisen tarpeellisuuden. Yrittäjyyskasvatus panostaa siihen, että oppimista tulee tapahtua niin oppilailla kuin opettajillakin. Oppimisen tulee olla tarpeellista ja hyödyllistä yksilöille, jotta he osaavat yhdistää aiempiin kokemuksiinsa ja rakentaa laajempi kuva asioista. Opettajat kokevat, että siirtyminen taka-alalle on vaikeaa opetustilanteissa. Toisaalta yrittäjyyskasvatuksessa käytettävät metodit saattavat olla uusia ja hankalia opettajille, ja tässä heijastuu osaltaan laiskuus ja passiivisuus opetella opettajien uusia asioita. Helpommalla pääsee kun menee vanhan kaavan mukaan. Tietty pedanttisuus näkyy opettajien toiminnassa ja heille erehtyminen ja epäonnistuminen ovat vaikeita asioita käsitellä. Haastateltavat toivoivat, että opettajien käsityksiä pystyttäisiin muuttamaan ja he lähtisivät rohkeasti tekemään ja kokeilemaan. Tämä vaatii osaltaan venymisiä uusille toiminta-alueille ja heidän tulisi rohkeasti heittäytyä turvalliseen riskinottoon oppia uutta.

5.5 Yhteenveto

Haastatteluiden perusteella voidaan päätellä, että opettajat näkevät yrittäjämäisen opettajuuteen vaikuttavat kolme asiaa:

1. Oman pedagogiikka
2. Oppilaat
3. Toimintaympäristö koulussa

Näiden kolmen lisäksi esille tuli verkostojen merkitys sekä uudenlaiset kohtaamiset kollegoiden kanssa. Yhteenvetona voidaan piirtää kaavio, jossa käydään läpi yrittäjyyskasvatuksen vaikuttavuutta.

KUVIO 7 Yrittäjyyskasvatuksen vaikuttavuus

Kuvio 7 tarkoitus on kuvata sitä, kuinka vaikuttavuudella ja oikealla asenteella pystytään rakentamaan ja kehittämään koulujen yrittäjyyskasvatusta. Uudet toimintatavat pitäisi pystyä juurruttamaan niin opettajille kuin oppilaille

ja oppimisen ymmärrys tulee muuttaa aikaansa vastaavaksi. Tällä tarkoitetaan uusien oppimismetodien käyttöönottoa ja rohkeaa kokeilua, mutta myös hyvien käytänteiden jakamista muille ja niiden soveltamista omiin toimiin. Hierarkia opettajien ja oppilaiden välillä muuttuu yhteistyöksi ja yhdessä oppimiseksi, jossa tulokset saavutetaan yhdessä tekemällä ja niitä refleктоimalla.

Opettajilla on yrittäjyyskasvatuksessa suuri rooli, koska heidän kauttansa tietoa viedään oppilaille ja he päättävät kuinka yrittäjyyskasvatus lopulta koulussa ja luokissa näkyy. Opetusmetodien muuttaminen ei käy helposti ja jokainen opettaja joutuu tekemään työtä sen eteen, että saa varmuuden toimia uusilla toimintavoilla. Tutkimuksessa rohkaisevaa palautetta antoi eräs haastateltava, joka kertoi uskaltaneensa päästää irti kontrolloinnin tarpeesta ja oppilaat pystyivät yllättävän hyvin toimimaan itsenäisesti, luottaen siihen, että opettaja on tarvittaessa lähellä. Opettajien yrittäjyysmyönteisyys luo ja antaa luokissa oppilaille mahdollisuuden kokea uusia asioita rohkeasti, jossa heillä on loppujen lopuksi turvallinen ympäristö. Yrittäjyyskasvatuksessa on tärkeää pitää yrittäjyönteinen asenne ja toimia ennakkoluulottomasti, joka heijastuu omassa opettajuudessa ja oppilaiden asenteessa sekä toiminnassa luokissa. Opetustyössä mietitään usein valmiiksi, mitä tietoa oppilaat tarvitsevat ja mitä heidän kuuluu oppia. Vastuu oppimisesta on uskallettava antaa enemmän oppijoille itselleen, koska yrittäjyyskasvatuksen ajatukseen liitetään ajatus, että ihminen kykenee kantamaan vastuun itsestään ja omien toimimisen seurauksista.

Opettajien keskeistä asemaa yrittäjyyskasvatuksessa tukee se, että he ovat niitä henkilöitä, jotka toimivat ensin oppilaiden ja elinkeinoelämän välissä ja pyrkivät rakentamaan kuvaa kuinka yrittäjyys- ja talouselämä Suomessa toimii. Opettajat ovat akateemisesti korkeasti koulutettuja, mutta yrittäjyyskasvatuksessa kyse ei ole koulutuksesta vaan tekemisestä ja rohkeasta tavasta toimia. Heidän ei tarvitse tietää kaikista kaikkea ja ymmärrys siitä, että virheitä sekä epäonnistumisia sattuu kaikille, luo yllättävätkin paineet osalle opettajista. Yrittäjyyskasvatuksessa oppijoin ovat niin opiskelijat kuin opettajat, mutta opettajien osalta heidän tulee vahvistaa omaa osaamistaan yrittävien oppilaiden ohjaamiseksi ja valmentamiseksi. Opettajien työ ei ole nykyään enää pelkästään oman oppiaineen opettamista, vaan koulutusala tarvitsee itsessään jo yrittäjämäisiä opettajia, jotka pystyvät rohkealla otteella itsekin toimimaan yritteliäinä opettajina. Yrittäjyyskasvatuksen opettaminen vaatii siis opettajalta yrittäjämäistä toimintaa. Toinen keskeinen tehtävä elinkeinoelämän suuntaan on pystyä vastaamaan niihin haasteisiin, joita nykypäivän työelämä työntekijöiltään vaatii. Opettajat pystyvät käymään keskustelua niin elinkeinoelämän suuntaan kuin kouluyhteisöön. Heidän asemansa tässä välissä on tärkeä ja sitä tulisi hyödyntää entistä enemmän, jotta tarvittava tieto välittyisi eteenpäin. Näin pystytään luomaan muun muassa alueellisesti tavoitteita sille, mitä koulujen yrittäjyyskasvatukselta odotetaan ja mitä tuloksia toiminnalta halutaan. Pelkästään toiminnan esiin tuominen ja näkyväksi tekeminen auttaa keskustelun aloittamista, jossa kokemuksia on saatu tietyltä toiminnan saralta.

Opetussuunnitelman mukainen yrittäjyyskasvatus mainitaan usein läpileikkaavaksi, mitä saattaa tarkoittaa projektikurssin järjestämistä, jotta saadaan sanottu yrittäjyyttä järjestävän kouluissa. Onko tämä yrittäjyyskasvatuksen tavoite? Koulujen tulisi pohtia syvällisesti mitä yrittäjyyskasvatus merkitsee hei-

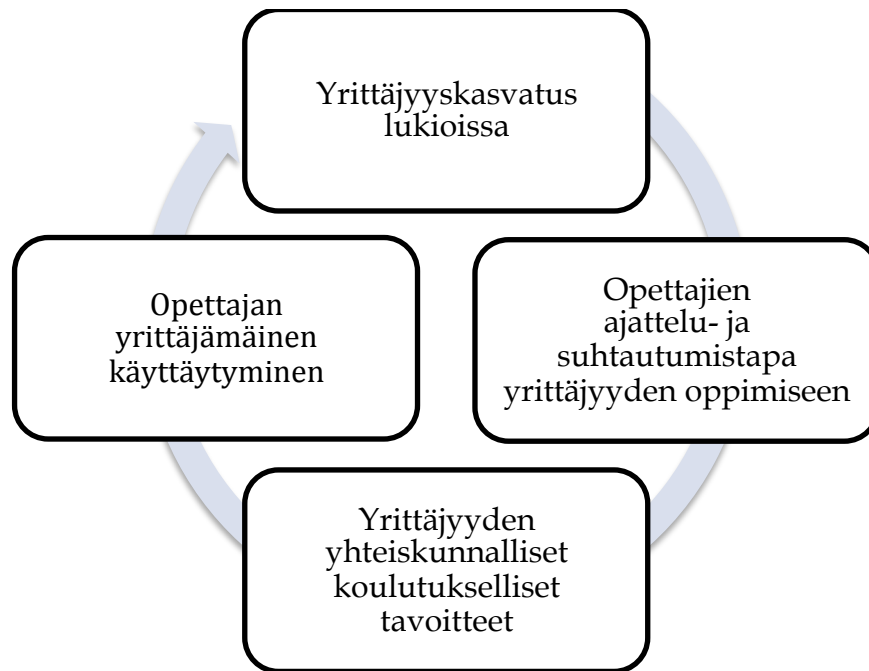
dän koulussaan ja kuinka sitä toteutetaan. Ymmärrettävää on, että asia ei ole kaikissa kouluissa tärkeimpänä prioriteettina, mutta opetussuunnitelman mukaan lukiodien tulee toteuttaa toimintaansa, jossa yrittäjäyyskasvatus mainitaan. Yrittäjämäinen ajattelu ja käyttäytyminen tulisi saada osaksi toimintatapoja ja pelkästään projektioppiminen itsessään ei auta. Projekti on tietyn ajanjakson kestävä, jonka jälkeen asia unohdetaan, mutta yrittäjäyyskasvatuksen tulisi näkyä koko koulun toiminnassa. Opettajien pitää miettiä mitä yrittäjäyyskasvatus tarkoittaa henkilökohtaisella tasolla ja kuinka sen saa tuotua näkyväksi omaan opettajuuteensa. Tätä työtä ei voi tehdä kukaan toisen puolesta, tietysti hyviä käytänteitä kannattaa ja saa jakaa, joista jokainen pystyy rakentamaan omaa yrittäjämäistä pedagogiikkaansa. Tämän avulla opettajat reflektoivat samalla omaa luokkatyöskentelyään ja heillä varmasti kasvaa ymmärrys yrittäjäydestä reflektoinnin avulla. Ennen kaikkea koko koulun tulisi päättää, että he haluavat olla mukana yrittäjäyyskasvatuksessa ja viedä sitä eteenpäin. Koulun tärkeimpänä tehtävänä ei ole kasvattaa suoraan yrittäjiä, vaan luoda sellaiset puitteet, että nuorista kasvaa vastuuntuntoisia ja aktiivisia kansalaisia, jotka ovat saaneet mahdollisuuden kokeilla ja yrittää sekä kasvaa henkisestä. Keskeinen rooli on varmasti rehtorilla, joka ohjaa ja johtaa kouluyhteisöään. Kokemukset yrittäjämäisestä johtamisesta ovat saaneet positiivista palautetta, koska näin muun muassa melkein koko opettajakunta saadaan osalliseksi koulun toimintaan. Kaikki toimivat yritteliäästi.

Toimintaympäristöjen muutoksella kuvioissa tarkoitetaan sitä, että nähdään koulu kokonaisvaltaisempana toimijana osana yhteiskuntaa eikä yksikkönä, jolla ei ole kytköstä muuhun ulkoiseen toimintaan. Verkostojen rakentaminen voidaan nähdä pääosin johtajan toimeksi, mutta oppilaat ja opettajat pystyvät antamaan kasvot koulunsa toiminnalle, koska heidän ovat pääosassa. Yhteistyö eri tahojen kanssa tulisi nähdä omaa toimintaa vahvistavaksi ja nähdä se omaa työympäristöä hyödyntäväksi. Kyse ei ole koulujen välisestä kilpailusta, vaan siitä, mikä toisaalla toimii, voisi toimia muuallakin. Tärkeää on pystyä ratkaisemaan oman koulun ongelmia, toisten avustuksella, mutta myös poimiin hyviä käytänteitä, joilla voidaan tehostaa tai kehittää omaa koulua. Tiedon jakamisen tulee toimia molemmin puolin, jolloin kaikki osalliset hyötyvät siitä. Tiedonjakaminen ei välttämättä tarkoita pelkästään koulujen välistä, vaan sitä voidaan toteuttaa yritysten ja muiden yhteistyötahojen kanssa. Mitä enemmän puhutaan ja jaetaan kokemuksia, sitä enemmän saadaan ideoita ja ajatuksia, jotka tuodaan omaan kontekstiin omassa työssä. Se, että pystyy hyvässä vuorovaikutuksessa jakamaan omaa tietoaan, vaatii luottamusta vastapuoleen ja siihen, että yhdessä olemme enemmän kuin yksin. Yrittäjäyyskasvatuksen yhteiset tavoitteet sitouttavat toimijoita, joiden tarkoituksena on yhdessä toimia ja kehittää. Tähän ajatukseen hanketoiminta voidaan nähdä hyvänä, koska hanke kerää yhteen samasta asiasta kiinnostuneita kouluja ja henkilöitä ja kaikilla on melko samansuuntainen intressi mukana olemiselle. Yhteisiä onnistumisia luodaan ajan kuluessa, mutta tärkeää on hankkeessa arvostaa myös niitä toimijoita, joille se kuuluu. Kun unohdetaan koulujen väliset rajat ja kehutaan niitä, jotka oikeasti hyvän työn ovat tehneet, välttämättä siitä oliko kyse omasta vai naapurikunnan koulusta. Kateus ja tosikkomainen kilpailu eivät rakenna toimintaa eteenpäin. Tällä tavoin koulut voivat jalostaa toimintaansa ja opettajat saavat

uusia haasteita työyhteisönsä kehittäjinä. Kyse ei ole siitä kuinka olemme hyviä, vaan kuinka olemme parhaita. Paras ei tarvitse olla kaikessa, vaan omalla alallaan. Olipa se sitten yrittäjyyskasvatuksen kehittäjänä tai erilaisten hanketoiminnan aktiivisena toteuttajana. Y-love hankkeessa verkostot korostuvat, koska mukana on lukioita ympäri Suomea. Roolituksen merkitys näkyy siinä, että alkuun kahden aktiivisen toimijan toiminta on vienyt toimintaa eteenpäin jatkohankkeeseen, jolloin on otettu mukaan lisää toimijoita ja jaettu vastuuta sekä selkeästi roolitettu henkilöitä. Oikeiden ihmisten löytäminen oikeille pelipaikoille vie toimintaa eteenpäin ja antaa yksittäiselle toimijalle mahdollisuuden oppia paremmin oma tonttinsa sekä mikä tämän osan tarkoitus on koko kokonaisuudessa. Kun jokaiselle on selvää mikä on kenenkin toimintakenttä ja vastuualue, on kokonaisuutta helpompi johtaa ja ihmiset tekevät oikeita asioita ilman turhaa stressiä toisten vastuista.

Yrittäjämäisen opettajuuden mahdollisuudet / haasteet, opettajat työelämän oppijina, yrittäjyyden läpileikkaavuus koulun opetusohjelmaan ja verkostot ja toimintaympäristöt nähdään tärkeimpinä asioina, mitkä vaikuttavat opettajan toimintaan yrittäjyyskasvatuksen saralla. Kun huomioidaan näiden asioiden kautta toimijoiden asenne, joka näkyy kouluissa ja muissa toimintaympäristöissä, saadaan aikaan vaikuttavuus, jota yrittäjyyskasvatuksella haetaan. Vaikutus näkyy ja kuuluu, se auttaa eteenpäin, kehittää ja rakentaa. Toiminnan näkyvyys on tärkeimpiä asioita, kuinka yrittäjyyskasvatusta voidaan tarkastella, mutta siihen liittyy paljon muita asioita, joita ei nopealla vilkaisulla voi nähdä. Yhteiskunta tarvitsee aktiivisia toimijoita niin nuorissa kuin vanhemmissa ikäluokissa ja lukio pystyy osaltaan tukemaan tässä lukiolaisten kuin opettajien avulla.

Lukiossa tapahtuva yrittäjyyskasvatuksen toteutus on kuvattu seuraavassa kuviossa. Osaltaan kuvion 7 vaikuttavuus ja asenne on nivoutunut seuraavaan kuvioon 8, jossa toiminta nähdään kehämäisenä ja jatkuva reflektointi, havainnointi ja toiminta luo yrittäjyyskasvatuksen kouluihin. Kehän on tarkoitus kuvata jatkuvaa liikettä, joka kehittää koulujen toimintaa yrittäjyyskasvatuksen kontekstissa, mutta lopulta kehään pystyisi lisäämään uusia tavoitteita mitä koulussa halutaan panostaa. Kuviossa ilmenee opettajien keskeinen osa yrittäjyyskasvatuksen toteuttamisessa. Heidän suhtautumisensa ja ajattelutapansa yrittäjyyden oppimiseen kouluissa on positiivista, jolloin he pystyvät vastaamaan yhteiskunnan vaatimiin haasteisiin ja tavoitteisiin. Yrittäjyyden monimuotoisuus vaatii aikaa oivaltaa ja yrittäjyyden tuominen omaan päivittäiseen työhön vie aikaa. Kuitenkin kun opettaja pystyy vastaamaan näihin haasteisiin, hänen yrittäjämäistä opettajuuttaan kehitetään ja se näkyy työssä ja työskentelytavoissa. Näillä toimilla saadaan vaikuttavuutta koulun yrittäjyyskasvatukseen ja on luonnollista lähteä kehittämään eteenpäin osaamistaan ja koko kasvatustapaansa.

KUVIO 8 Yrittäjyyskasvatus lukioiden toteuttamana

Yrittäjyyden ja kasvatuksen nivoutuminen yhteen voidaan nähdä yhteiskunnan kehityksen kautta, jossa elämän hallinta on muuttunut enemmän yksilön vastuulle. Yrittäjämäisyyteen kasvattamalla tavoitellaan sitä, että nuorista yksilöistä tulee omillaan pärjääviä ja toimeentulevia.

6 POHDINTA

6.1 Haastatteluista

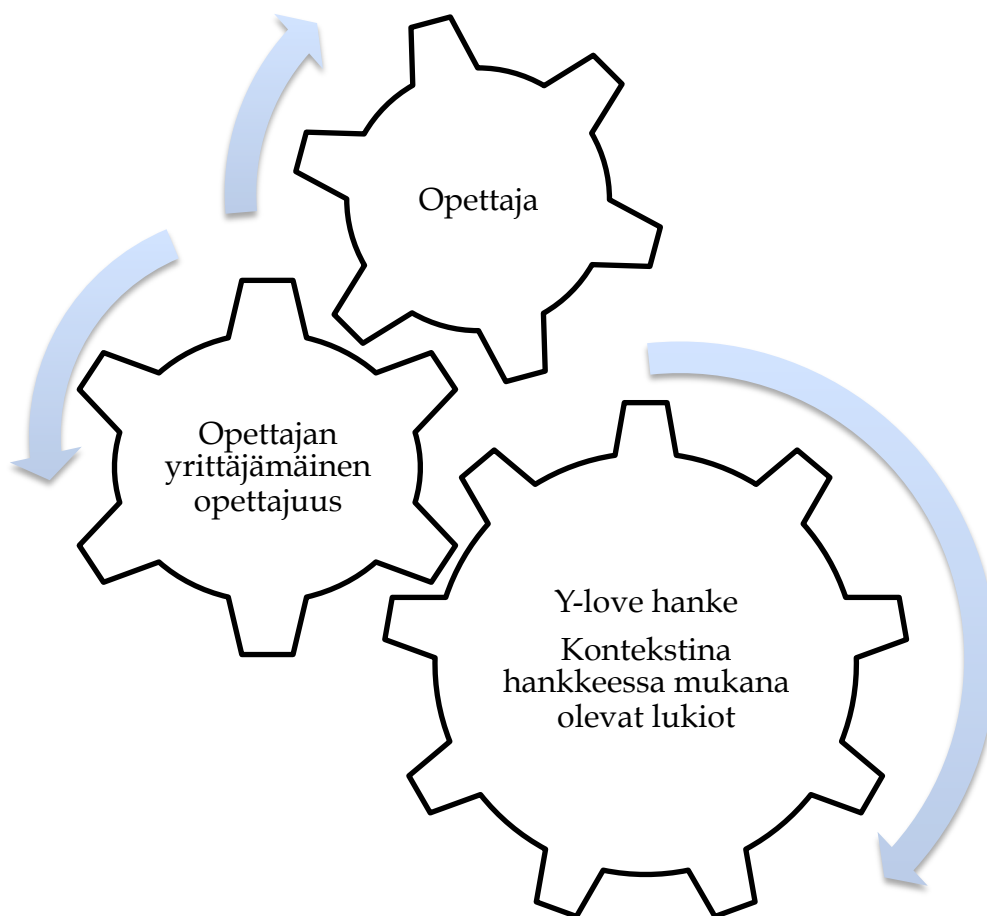
Haastattelujen perusteella opettajien tietoisuus ja kokemukset yrittäjyyskasvatuksesta rakentuvat yrittäjyysmyönteisen asenteen ja toiminnan avulla. Nämä vahvistavat yrittäjyyskasvatuksen vaikuttavuutta kyseisessä lukiokontekstissa joka on luonut erilaisia käytänteitä ja menetelmiä opettajien omaan opettajuuteen ja heidän toimintaympäristöönsä. Vastuunottaminen ja halu olla mukana kehittämisessä sekä vaikuttamisessa omaan työn luonteeseen tulevat luonnollisesti tekemisen kautta. Voidaan nähdä, että mitä enemmän tiedät asiasta ja siihen vaikuttavista tekijöistä, näet kokonaisuuden toisella tavalla ja haluat olla sen mukana kehittämässä tai muuttamassa sitä. Yrittäjämäinen oppiminen käsittää kokonaisvaltaisesti aktiivista reflektointia oppijan kokemuksista ja tarkoituksena ei ole pelkästään toistaa omia ja toisten onnistuneita tapahtumia menneisyydestä tai varoa epäonnistumisia (Man 2006). Kuten Rae ja Carswell (2000) toteavat, on omattava taito oppia, jotta henkilö pystyy kehittämään yrittäjämäisiä kykyjään.

Opettajat voidaan nähdä aktiivisina sisäisinä yrittäjinä kouluyhteisössään ja tietyksi tämä eroaa ulkoisesta yrittäjyydestä jo pelkästään ”yrittäjästatuksen” perusteella. Kuitenkin niin sisäisillä kuin ulkoisilla yrittäjillä on samankaltaisia ongelmia, koska he joutuvat työskentelemään paljon sen eteen, että ihmiset ovat myönteisiä asialle ja erilaiset riskit tulevat läheisemmiksi. Sisäisessä yrittäjyydessä tärkeää on työyhteisön myönteinen ilmapiiri yrittäjyyttä kohtaan sekä oikeanlainen kulttuuritausta tärkeille tekijöille. (Koiranen 1993.) Opettajien on pystyttävä muuttamaan käsitystään, että (Luukkainen ja Toivola 1998) oppimisen käsityksen pohjana on absoluuttinen tieto. Kansikas (1995, 66) mainitsee, että sitoutuminen ja halua suorittaa omaa työtään lopputulosta varten, kuvastaa sisäistä yrittäjyyttä. Tarkoituksena on motivaatio, joka voi onnistuessaan tuoda omaan työhön elämänsisältöä sekä jaksamista.

6.2 Johtopäätökset

Koulumaailma on erilaisten ovien takana, jossa heidän tulee miettiä mistä ovesta mennä sisään ja minkä oven jättää aukaisematta. Ne koulut, jotka ovat lähteneet mukaan erilaisiin hanketoimiin ovat saaneet muun muassa uusia resursseja ja toimintatapoja käyttöönsä joihin muilla ei välttämättä ole muuten pääsyä. Hankkeet ovat osa toiminnan kehittämistä ja uuden oppimista, vaikka lopullisesta tulemasta ei olisikaan tarkkaa tietoa. Hankkeiden toimintaan kuuluu osaltaan byrokratia, jossa tärkeää osaa itse tekemisen ohella on papereiden täyttäminen ja raportointi toiminnasta. Näiden asioiden oppiminen luonnollisesti saattaa viedä jonkin aikaa, mutta Y-love hanke on esimerkillinen tapaus, kuinka yhden hankkeen aloittaminen on muodostanut lumipalloejektin eri lukioissa ja hankkeita on aloitettu useita. Tässä on osaltaan vaadittu rohkeutta tarttua uusiin asioihin, mutta uskottu niiden pystyvän tarjoamaan jotakin uutta koko kouluyhteisölle. Mielenkiintoista olisi tietää kuinka suurta osaa yksittäiset henkilöt esittävät hankepäätöksiä tehdessä ja millaiset koulut mukaan niihin lähtevät.

Kuviossa 9 on kolme eri tasoa, jotka Y-love hankkeessa voidaan nähdä vaikuttaneen yrittäjämäisyyteen opettajuuteen. Pohjalla on konteksti, joka on mukana olevat lukiot. Yhdessä he hankkeen eri toimijoiden kanssa muodostavat tavoitteet ja raamit sille, kuinka yrittäjämäinen opettajuus näkyy toiminnassa. Pääroolissa tässä näkyvyyden ja yrittäjyyskasvatuksen raameissa ovat opettajat, jotka konkreettisilla teoillaan luovat yrittäjämäistä opettajuutta. He reflektoivat omaa toimintaansa verrattuna yrittäjämäiseen toimintaan, jonka tavoitteena on saavuttaa niitä tavoitteita, joita on hankkeen puitteissa tehty. Jokaisen opettajan persoonallisuus ja henkilökohtaiset ominaisuudet sekä kiinnostukset muovaavat jokaisen omaa pedagogiikka ja tekevät siitä osaltaan yksilöllisen.

KUVIO 9 Yrittäjämäisen opettajuuden kehittyminen ja siihen vaikuttaminen Y-love hankkeen kontekstissa.

Jos koulut ovat epävarmoja hankkeista, niin Y-love hankkeen osalta voidaan sanoa, että yrittäjyys saattaa olla jo sanana epäselvä ja sitä pidetään pelottavana asiana. Yrittäjyys voidaan nähdä joka esteenä uuden oppimiselle ja uusien näkökulmien saamisille. Yrittäjyys nähdään hallitsemattomana käsitteenä johon ei suoranaisesti nähdä yhtenäisyyttä opettajuuden tai oman itsensä kanssa. Siitä saatetaan puhua luokissa ja kertoa kuinka tärkeää se lopulta on omalle yhteiskunnallemme, mutta itseä ei nähdä potentiaalisena yrittäjänä saatikka yrittäjämäisenä työntekijänä. Koulut ovat suhteessa isoja organisaatioita ja siellä työskentelee varmasti monenlaisia yksilöitä joilla on omat intressinsä niin työtään kuin elämäänsä kohtaan. Tutkimuksen haastateltavista kukaan ei sanonut, että hankkeen toimintaan mukaan lähteminen olisi ollut turhaa tai ajanhaaskausta. He mainitsivat kyllä, että mukana oleminen on ajallisesta raskaampaa toimintatavan takia (kurssit usein koulupäivien jälkeen), mutta erilainen toimintatapa juuri antaa uusia mahdollisuuksia ohjata nuoria juuri siihen aktiivisuuteen ja yritteliäisyyteen, jota lukion opetussuunnitelmassa on mainittu. Toiminta on moniin lukioihin verrattuna näkyvämpää ja aktiivisempää, jossa toimitaan yhdessä tasavertaisina yksilöinä oletpa sitten opettaja tai oppilas.

Y-love hanke on näyttänyt sen, että on mahdollista rakentaa oma yhteisö joka pystyy kehittämään yhdessä toimivan alustan yrittäjyysopinnoille. Yritte-

läisyys näyttäytyy omassa kouluyhteisössä ja se siirtyy yhteisön yhteisissä tapamisissa kehittämistoimintaan. Näin se tapa, jota oppilaille pyritään välttämään muun muassa aktiivisuuden avulla heijastuu omaan työhön ja esimerkin voimalla pystytään näyttämään, että tämän kaltainen toiminta kannatta. Yritteliäisyyden avulla voi päästä vaikuttamaan itselle tärkeisiin asioihin ja tehdä niistä oman näköisiä. Lukion opetussuunnitelmaa tullaan todennäköisemmin lähi vuosina tarkastelemaan uudelleen ja tällöin uudistuksen alkaessa joudutaan miettimään erilaisia valintoja liittyen millainen prosessi on tarkoitus aloittaa, ketkä opetussuunnitelmauudistuksen tekevät ja kuinka arvioidaan tulevaa lopputulosta (MacDonald 2003). Yhtenä ehdotuksena voidaan käyttää MacDonalдин (2003) esittämää partnership- opetussuunnitelmauudistusta, joka on kumppanuusmalli. Tarkoituksena siinä on, että opetusta hallinnoiva taho, opetussuunnitelman kehittäjät, ammattijärjestöt, tutkijat, opettajankouluttajat, koulujen opettajat sekä vanhemmat yhdessä ottavat osaa uudistuksen toteuttamiseen. Malli vaatii yhteistyötä koulujen kesken, opettajien ammatillista kehittymistä, kuntien ja oppilaiden kuuntelemista. Yhteistyö on nähtävissä myös siinä, että käytetään niin keskitettyä kuin hajautettua kombinaatiota uudistusmallien väliltä. Yhdessä opettajat, paikalliset opetushallinnot ja valtion opetusta hallinnoivat muodostavat opetussuunnitelmasta kokonaisuuden.

Tietenkään kaikkien ei tarvitse yrittäjyydestä olla kiinnostuneita, mutta toisaalta pitäähän kaikkien opetella esimerkiksi matematiikkaa lukiossa. Mikä on siis tärkeintä? Se että osaat laskea vai se, että sinulla on asenne joka auttaa sinua oppimaan laskemista? Varmasti yrittäjyyden parissa työskentelevillä opettajilla on yhteisiä piirteitä siinä, että he saattavat hakea uusia virikkeitä omaan työhönsä uuden toiminnan avulla tai joku toinen on huomannut, että tuo tuossa vieressä olisi hyvä yrittäjyyden valmentaja. Sanotaan, että hyvä tyyppi tuntee aina toisen hyvän tyyppin minkä johdosta pystytään luomaan yhteisö, joka ajattelee ja toimii suhteellisen samalla tavalla. Hankkeiden toimintaa ei ole tarkemmin määritelty vaan tarkoituksena on oppia uutta. Mukana olevat opettajat pystyvät sietämään sen epävarmuuden ja -tietoisuuden jota on hankkeessa. Pitäisi pystyä luomaan uutta toimintaa uudessa toimintaympäristössä ja kun aiempaa mallia ei ole, voi joillekin tulla tunne, että he eivät pysty tähän. Yrittäjämäisiä piirteitä on löytynyt haastateltavilta kun he ovat päässeet miettimään sisäisen yrittäjyyden kautta omaa toimintaansa. Oma toiminta pystytään näin näkemään uudessa näkökulmassa ja oman toiminnan analysointi omissa yhteisöissä tukee yrittäjyyttä ja sen piirteiden havainnointia ja tiedostamista.

Yrittäjämäisen toiminnan luominen syntyy tekemisen kautta ja avainasemassa on varmasti aktiivisuus moneen suuntaan. Sisäisen yrittäjyyden käsitteen ymmärtäminen omassa työssään luo sitä toimintatapaa jolla toteuttaa ja tehdä omaa työtään, mutta on valmis myös oppimaan uutta ja jakamaan omaa tietoaan. Itsensä kehittäminen osana elinikäistä oppimista tukee sitä, että maailma muuttuu jatkuvasti jossa etenkin nuorten kanssa toimiminen vaatii uudistumista ja nykyhetkessä olemista. Kliseiseltä kuulostava sanonta, "kun annat niin saat" pitää tässä tapauksessa paikkansa, mutta tärkeää on se, kuinka tätä antavaa tietoa jakaa ja kuinka käsittelee saamaansa tietoa.

Valmius murtaa entisiä malleja ja opetusmetodeja näyttölee suurta osaa etenkin luokkaopetuksessa. Yrittäjämäisessä opettajuudesta ei ole kyse siitä,

kuka on oppilas ja kuka on opettaja, vaan kuinka sinä opit parhaiten ja miten voin ohjaajana sinua asiassa auttaa. Tässä voidaan nähdä yhtenäisyyttä johtajuuden kanssa, koska jotkut viisaat ovat sanoneet, että johtajan tehtävänä on auttaa työntekijöitä suoriutumaan työstään mahdollisimman hyvin. Enää ei voida sanoa mikä toiminta on oikein ja mikä väärin, vaan katsotaan asioita enemmän yksilön tasolta ja hyvän suoriutumisen nähdään vaikuttavan ryhmään tai tiimiin, jota hän on osana. Onnistumiset tuovat hyvää voimaa ja uskoa tekemiseen eikä tällä tarkoiteta pelkästään koulumenestystä vaan henkilökohtaisia suoriutumisia muilla osa-alueilla (esimerkiksi sosiaalisissa taidoissa), joita on havaittavissa yksilöissä.

Yrittäjämäinen opettajuus on valmis murtamaan perinteisiä mielikuvia ja toimintatapoja opettajuudesta. Enää opettaja ei ole vastuussa pelkästään omasta oppiaineensa opetuksesta vaan hän on osa opettajayhteisöä tai hengenheimoa, joilla on tavoitteena ohjata kolmen vuoden ajan nuoria niin, että he saisivat hyvät valmiudet muun muassa tulevaisuuden jatko-opintoihin, työelämään sekä siirtymistä nuoren aikuisuuteen. Kuten yksi haastateltava mainitsi, lukio aika on nuoren parasta aikaa. Siinä tapahtuu kasvamista, on täysi-ikäisyyden saavuttamista, ensi rakkauksia, tulevaisuuden pohdintaa ja oman ajattelun kehittämistä. Yrittäjyyskursseilla tai projektitoiminnassa pääsee konkreettisesti kokemaan ja näkemään kuinka voi vaikuttaa itselle tärkeisiin asioihin ja miten ottaa vastuuta. Ohjaavan opettajan on pystyttävä antamaan nuorille tilaa kokeilla ja mennä itse sille epämurkavuuksialueelle, jossa hän ensin kokee, että jos nuoret epäonnistuvat, hänkin epäonnistuu. Tietenkin opettajalla tulee olla lopulta ohjat käsissään, mutta maailmassa tehdään virheitä ja niitä ei voi kukaan välttää, ei edes opettaja. Näin ollen nuorten rohkaiseminen omaan ajatteluun ja toimintaan sen sijaan, että opettaja sanoo kuinka pitäisi toimia, on yrittäjämäisen toiminnan ydin. Virheet opettavat, mutta onnistumiset ruokkivat tekemistä.

Aiemmin mainittu yhdessä tekeminen ja yhtenäisyys opettajan ja oppilaiden kesken luo koululle kulttuuria, joka tiivistää ja tukee yhteisöllisyyttä. Tämä voidaan nähdä voimaannuttavana asiana, joka luo positiivisen hengen ja näkyy koulun toiminnassa. Tuetaan toisia, jaetaan oppeja ja opitaan jatkuvasti uutta. Ei kaiken tarvitse olla aina suurella tavalla mullistavia asioita, vaan jo pienistä asioista rakennetaan jotakin merkityksellistä jokaisen asianomaisen elämään. Voi olla, että se vaatii uudenlaista ajattelua ja vastavirtaan menemistä, mutta uudet ideat ja uudenlainen toiminta kehittävät maailmaa ja ihmisiä. Helppoa on ajatella samalla tavalla kuin muut, mutta mitä voisimmekaan oppia jos laajennamme ja näemme asioita erilaisista näkökulmista?

6.3 Luotettavuus

Tutkimuksen reliabelius tarkoittaa tutkimuksen kykyä antaa ei-sattumanvaraisia tuloksia, siis tutkimuksen luotettavuutta. Reliabelius on siten suurempi, mitä vähemmän sattuma on vaikuttanut tuloksiin. (Hirsjärvi ym. 2010, 231.) Luotettavuutta tuetaan oikeiden mittareiden valinnalla ja niiden soveltuvuudella mittauskohteiden mittaamiseen (Valli, 2001). Tuomi ja Sarajärvi

(2009, 136) tuovat esille kuitenkin sen, että kritiikkiä on esitetty laadullisen tutkimuksen piirissä reliabiliteetin (tutkimustulosten toistettavuus) ja validiteetin (tutkimuksessa tutkittu sitä, mitä on luvattu) käsitteiden käytöstä. Tämä kritiikki on suurilta osin siksi, että kyseisiä käsitteitä on käytetty määrällisen tutkimuksen parissa ja ne vastaavat lähinnä vain määrällisen tutkimuksen tarpeita. Tässä tutkimuksessa halutaan käsitellä luotettavuutta sen kautta, että lukijalle pystytään tuomaan ilmi niitä asioita, jotka vaikuttivat tutkimuksen erivaiheiden valintoihin.

Tutkimuksen luotettavuuteen voi vaikuttaa heikentävästi se, että haastattelussa saatetaan antaa yhteiskunnallisesti suotavia vastauksia. Tähän saattaa vaikuttaa se, että haastateltava kertoo sellaisista asioista, joista tutkija ei lainkaan kysynyt. (Hirsjärvi ym. 2010, 206.) Tätä tutkimusta varten suoritettujen haastatteluiden perusteella, vastauksia annettiin monipuolisesti ja esille tuli niin positiivisia kuin negatiivisia tai kehitettäviä asioita. Haastateltaville kerrottiin, että tarkoituksena ei ole antaa kaunisteltavaa kuvaa hankkeen toiminnasta, vaan kertoa omia tuntemuksia kuinka kysyttävistä aihealueista. Luotettavuuteen voidaan nähdä vaikuttavan myös sen, että haastateltavat toimivat hankkeessa erilaisissa rooleissa, jolloin saadaan monipuolisempaa kuvaa toiminnasta.

Luotettavuutta voidaan mitata myös tutkimuksessa käytettyjen menetelmien pohjalta. Näitä menetelmiä ovat muun muassa tiedon hankinnan keinot ja vaiheet, perustelut valinnoille ja aineiston analyysiin käytetyt tekniikat (Hirsjärvi ym. 2010, 261). Tutkimusta olisi voinut lähteä lähestymään monesta eri näkökulmasta ja koska kyseistä hanketta ei ole aiemmin vielä tutkittu, pyrittiin tässä tutkimuksessa kuvaamaan mahdollisimman laajasti aihepiiriin kuuluvia asioita. Aiheen rajausta olisi voitu tehdä vielä tiukemmaksi, mutta kaikki esille tuodut asiat nivoutuvat tutkittavaan aiheeseen. Kvalitatiivisen tutkimuksen tukee se, että tutkimuskohteita eli opettajia, ei olisi saatu kvantitatiiviseen tutkimukseen tarpeeksi, jotta otosryhmä olisi ollut luotettava.

Haasteltavien erilaiset roolit hankkeen toiminnassa antoivat monimuotoisuutta tutkimukseen ja tämä asia nähdään hyvänä, koska saadaan erilaisia näkökulmia tutkittavaan aiheeseen. Haastateltavien maantieteellinen sijainti keskittyi Keski-Suomen alueelle, mutta koulujen toteuttama yrittäjyyskasvatus vaihteli lukioittain ja otosryhmä toi omissa haastatteluisaan esille yrittäjyyskasvatuksen toteutuksen oman toimintansa kautta. Tämä toi haastatteluihin syvyyttä, jossa jokainen haastateltava kohdataan yksilönä ja he kokevat yrittäjyyskasvatuksen omalla tavallaan.

Luotettavuutta on pyritty edistämään tutkimuksen toteuttamisessa ja sen eri vaiheissa. Hirsjärvi ym. (2010) mainitsevat, että esimerkiksi haastattelututkimuksessa tulee kertoa olosuhteista ja paikoista, joissa haastattelut toteutettiin, paljonko niihin käytettiin aikaa ja mitä mahdollisia häiriötekijöitä ilmeni. Tulosten tulkintaa voidaan syventää ja monipuolistaa suorilla lainauksilla haastattelutilanteista, jolloin tulkintaa pystytään tuomaan paremmin esille. (Hirsjärvi ym. 2010, 233.)

Tutkimus tutkii yksittäistä tapausta ja tämä kontekstin kautta tapahtui pohdinta. Tutkimus on tarvittaessa toistettavissa, mutta sellaisenaan se ei ole

yleistettävissä. Teorian avulla pyrittiin saamaan tukea sille, että asiat, joita hankkeessa on tehty, ovat perusteltuja, mutta eivät absoluuttisia totuuksia.

6.4 Kehittämissuunnitelmat

Yrittäjyyskasvatus on pelkästään sanana mielenkiintoinen ja sitä voisi tutkia monelta eri kannalta. Y-love hankkeen puitteissa on saatu paljon hyödyllistä tietoa yrittäjyyskasvatuksen rakentamisesta lukioihin ja varmasti se on tuonut paljon uusia asioita esille hankkeen parissa työskenteleville kouluyhteisöille. Yrittäjyyskasvatuksen vaikuttavuus koskettaa koko yrittäjyyskasvatuksen kentällä työskenteleviä ja näkökulmia sen kehittämiseen sekä tutkimiseen on monia. Opettajien näkökulmasta mielenkiintoista olisi tutkia muun muassa sitä, kuinka yksilötasolla yrittäjyyskasvatus muuttaa opettajaa ja hänen toimintatapaansa, vai muuttaako se. Varmasti yrittäjyyskasvatus antaa paljon ideoita omaan toimintaan ja pedagogiikkaan, mutta se saattaa avata työelämään uusia ovia, jotka parhaimmillaan ohjaavat opettajaa yrittäjäksi ja työskentelemään sen pariin. Jatkotutkimus saattaisi olla kvantitatiivinen, jossa voitaisiin havainnoida kuinka paljon yrittäjyyskasvatuksen parissa työskenteleviä kokee omassa toiminnassaan herätyksen ja alkavatko he toteuttamaan uusia unelmiaan. Jatkotutkimuksessa voisi olla myös kriittisempi näkökulma, jossa pohdittaisiin sitä, onko tehty oikeita asioita ja kuinka toiminta voisi olla toisenlaista, jos hankkeessa olisi käytetty erilaisia metodeja kuin nyt.

Oppilaiden kannalta pystyttäisiin järjestämään mitä useampia ja mielenkiintoisempia tutkimuksia, joista päällimmäisenä ajatuksiin tulee mikä vaikutus yrittäjyyskasvatuksella on oppilaiden jatkokoulutukseen sekä muuhun tulevaisuuteen. Jos yrittäjyyskasvatus on osaltaan asennekoulutusta, muuttaako yrittäjyyskasvatus sitä ja mihin suuntaan. Yhteiskunta kannustaa jatkuvasti yrittäjyyteen ja korostavat sen elinkeinomerkitystä, missä tulevaisuuden tekijät, nykyiset opiskelijat, ovat merkittävässä roolissa. Onko satsaus yrittäjyyskasvatukseen perusteltua ja saadaanko kaikille ponnisteluille alalla muutosta aikaan voisi olla eräs lähestymistapa asiaan. Asiaan on helppo saada koottua pelkästään täysin faktoja numeroita, esimerkiksi paljonko tietyn ikäisiä henkilöitä ovat aloittaneet yrittäjinä, mutta asennemuutoksen puolesta pystytään tutkimaan pehmeitä puolia ja vertaamaan muun muassa eri vuosikymmeniä toisiinsa.

Y-love hanke on omalta osaltaan osoittanut kuinka yrittäjyyskasvatuksen avulla voidaan oppia ja kehittää koulujen toimintaa. Toisaalta hanke on tuonut mukanaan uusia hankkeita, jotka saattavat liittyä aivan toiseen aiheeseen kuin yrittäjyyskasvatukseen. Se, että muutaman lukion voimin on pystytty rakentamaan verkosto yli maakuntarajojen, lisää innovaation ja tämän myötä toiminnan suuntaa. Käynnissä oleva mobiili-hanke on osoitus siitä, kuinka yrittäjyyskasvatus on ollut vaikuttamassa uusiin hankkeisiin ja kuitenkin se on jotakin aivan muuta kuin yrittäjyyskasvatus. Opetusala on kokemassa murrosta, mutta ajat muuttuvat ja varmasti kasvatusalallakin tullaan siihen pisteeseen, että ainut asia mikä on varma on se, että muutokset ovat tulleet pysyäkseen.

LÄHTEET

- Ahvenharju, A. & Tukkimäki-Hildén, P. Vaihtelevat oppimisympäristöt onnistuneen yrittäjyyskasvatuksen tukena. 2011. Yrittäjyyskasvatus perus- ja toisella asteella - näkökulmia pedagogiikan kehittämiseen. Tiina Rytkölä, Elena Ruskovaara ja Minna Riikka Järvinen (toim.). Helsinki : Kerhokeskus - koulutyön tuki.
- Antonic, B. & Hisrich, R. 2001. Intrapreneurship: Construct refinement and cross-cultural validation. *Journal of Business Venturing*, Vol. 16, No.5, 495-527.
- Atjonen, P., Halinen, I., Hämäläinen, S., Korkeakoski, E., Knubb-Manninen, G., Kupari, P., Mehtäläinen, J., Risku, A-M., Salonen, M. & Wikman, T. 2008. Tavoitteista vuorovaikutukseen : perusopetuksen pedagogiikan arviointi. Koulutuksen arviointineuvoston julkaisuja 30. Jyväskylä: Gummerus.
- Eskola, J. & Suoranta, J. 1998. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.
- Gibb, A. 2005. The Future of Entrepreneurship Education - Determining the Basis for Coherent Policy and Practice. Teoksessa P. Kyrö & C. Carrier (toim) *The Dynamics of Learning Entrepreneurship in a Cross-Cultural University Context*. Hämeenlinna: University of Tampere, Faculty of Education Research Center for Vocation and Professional Education, 44-62.
- Grönfors, M. 2008. Laadullisen tutkimuksen kenttätutkimusmenetelmät. H. Vilkkä (toim.). Hämeenlinna: Sosiologi – Filosofiapu Vilkkä. http://vilkka.fi/books/Laadullisen_tutkimuksen.pdf
- Haase, H. & Lautenschläger, A. 2011. The 'Teachability Dilemma' of entrepreneurship. *International Entrepreneurship and Management Journal*. June 2011, Vol. 7. Issue 2, pp 145-162.
- Henderson, R. & Robertson, M. 2000. Who wants to be an entrepreneur? Young adult attitudes to entrepreneurship be taught? *Career Development International* 5 (6), 279-287.
- Heinonen, J. 2001. Sisäinen yrittäjyys organisaation kehittämisen välineenä. *Aikuiskasvatus-lehti* no 2/2001, 122-132.
- Heinonen, J. & Vento-Vierikko, I. 2002. Sisäinen yrittäjyys. Uskalla, muutu, menesty. Jyväskylä: Gummerruksen kirjapaino Oy.
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2010. Tutki ja kirjoita. 15.-16. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Hite, J. & Hesterly, W. 2001. The Evolution of Firm Networks: From Emergence to Early Growth of the Firm. *Strategic Management Journal*, Vol. 22, No. 3, 275-286.
- Hytti, U., Stenholm, P., Heinonen, J. & Seikkula-Leino, J. 2010. Perceives learning outcomes in entrepreneurship education - the impact of student motivation and team behavior. *Education + Training*, Vol. 52, No. 8/9, 587-606.

- Hägg, O. 2009. Yrittäjäidentiteetin kehittyminen yrittäjyyskvalmennuksessa. Teoksessa J. Kansikas, P. Kyrö, J. Seikkula-Leino & T. Römmer-Paakkanen (toim.) Yrittäjyyskasvatuksen muotoutuva maisema : yrittäjyyskasvatuksen identiteettiä rakentamassa. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 6-26.
- Kansikas, J. 2007 Kasva yrittäjyyteen. Helsinki: Talentum.
- Kansikas, J. 2004. Myyjiä, tuotekehittäjiä, ja tuotejohtajia: tuotepäälliköiden tehtävärakenteen heijastuminen tuotekehitysprojektissa sisäiseen yrittäjyyteen ja intuitiiviseen päätöksentekotyylisiin kuuluviin tekijöihin. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä Studies in Business and Economics 33. Väitöskirja.
- Kansikas, J. 2005. Kannusta sisäiseen yrittäjyyteen. Savonia-ammattikorkeakoulu. Julkaisusarja D2/2005.
- Koiranen, M. 1993. Ole yrittäjä. Sisäinen ja ulkoinen yrittäjyys. Tampere: TT-Kustannustieto Oy.
- Koiranen, M., & Peltonen, M., 1995. Yrittäjyyskasvatus. Ajatuksia yrittäjyyteen oppimisesta. Valkeakoski: Konetuumat Oy.
- Koiranen, M. & Pohjansaari, T. 1994. Sisäinen yrittäjyys. Innovatiivisuuden, laadun ja tuottavuuden perusta. Tampere: Tammer-paino Oy.
- Kuratko, D. F. 2005. The emergence of entrepreneurship education: development, trends and challenges. *Entrepreneurship Theory and Practise*, Vol. 29, No. 5, 577-591.
- Kuratko, D. F., Hornsby, J. S., Naffziger, D. W. & Montagno, R. V. 1993 Implement Entrepreneurship Thinking in Established Organizations. *Advanced Management Journal* 58 (1), 28-39.
- Kyrö, P. 1998. Yrittäjyyden tarinaa kertomassa. Juva: WSOY.
- Kyrö, P. 1997. Yrittäjyyden muodot ja tehtävä ajan murroksessa. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä Studies in Computer Science, Economics and Statistics 38. Väitöskirja.
- Laine, T. 2001. Miten kokemusta voidaan tutkia? Fenomenologinen näkökulma. Teoksessa J. Aatola & R. Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittavalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. Jyväskylä: PS-kustannus, 26-43.
- Lassila, H. 2009. Mitä yrittäjyys minulle merkitsee? AMK-opiskelijoiden käsityksiä yrittäjyydestä. Teoksessa J. Kansikas, P. Kyrö, J. Seikkula-Leino & T. Römmer-Paakkanen (toim.) Yrittäjyyskasvatuksen muotoutuva maisema : yrittäjyyskasvatuksen identiteettiä rakentamassa. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 65-85.
- Lukiolaki 21.8.1998/629. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980629>.
- Luukkainen, O. & Toivola, T. 1998. Yrittäjyyskasvatus - mitä se voi olla? Esimerkkejä yrittäjyyskasvatuksen toteutuksesta eri kouluasteilla. Jyväskylä: Gummerus.
- Luukkainen, O. & Wuorinen, J. 2002. Yrittävä elämänsenne: kasvaminen yksilönä ja yhteisönä. Jyväskylä: PS-kustannus.
- MacDonald, D. 2003. Curriculum Change and the Post-modern World: Is the School Curriculum Reform Movement an Anachronism? *Journal of Curriculum Studies*. Vol 35, Iss 2, 139-149.

- Man, T.W.Y. (2006). Exploring the behavioural patterns of entrepreneurial learning: a competency approach. *Education and Training* 48(5): 309-321.
- Matlay, H. 2006. Researching entrepreneurship and education: Part 2: what is entrepreneurship education and does it matter? *Education + Training* 48 (8), 704-718.
- Opetushallitus (2003): Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003. Sastamala: Vammalan Kirjapaino Oy.
- Pihkala, T. & Ruskovaara, E. 2011. Yrittäjyyskasvatusjärjestelmä opettajan tukena. Teoksessa Rytkölä, T., Ruskovaara, E. & Järvinen, M. R. (toim.) Yrittäjyyskasvatus perus- ja toisella asteella : näkökulmia pedagogiikan kehittämiseen. Helsinki : Kerhokeskus - koulutyön tuki, 43-58.
- Pinchot III, G. 1985. Intrapreneuring: Why You Don't Have To Leave The Corporation to Become an Entrepreneur. New York. Harper & Row.
- Rae, D. & Carswell, M. 2001. Toward a conceptual understanding of entrepreneurial learning. *Journal of Small Business and Enterprise Development* 8 (2)., 150-158.
- Remenyi, D., Williams, B., Money, A. & Swartz, E. 1998. Doing research in Business and Management. An Introduction to Process and Method. London: Sage Publications Ltd.
- Ruostesaari, M-L-. & Tiikkala, A. 2011. Yrityksen ja oppilaitoksen yhteistyö yhteiskuntavastuun näkökulmasta. YKTT 6.-7.10.2011, Lappeenranta.
- Ristimäki, K. 2002. Yrittäjyyskasvatus. Yrittäjyyttä ja kasvatusta. Helsinki: Gummerrus.
- Ristimäki, K. 2007. Yrittäjyyskasvatuksen osalliset. Teoksessa Kyrö, P., Lehtonen, H. & Ristimäki, K. (toim.) Yrittäjyyskasvatuksen monia suuntia. Yrittäjyyskasvatuksen julkaisusarja 5/2007, Tampereen yliopiston kaupparkeakoulu, Hämeenlinna, 32-43.
- Sarasvathy, S. 2008. Effectuation: Elements of Entrepreneurial Expertise. UK: Edward Elgar Publishing Limited.
- Seikkula-Leino, J. 2006. Perusopetuksen opetussuunnitelmauudistus 2004-2006 ja yrittäjyyskasvatuksen kehittäminen : paikallinen opetussuunnitelmatyö yrittäjyyskasvatuksen näkökulmasta. Helsinki : Opetusministeriö, koulutus- ja tiedepolitiikan osasto.
- Seikkula-Leino, J., Ruskovaara, E., Ikavalko, M., Mattila, J. & Rytkölä, T. 2010. Promoting entrepreneurship education: the role of the teacher? *Education + Training* 52 (2), 117-127.
- Shane, S., 2000. Prior Knowledge and the Discovery of Entrepreneurial Opportunities. *Organization Science* 11 (4). 448-469.
- Shane, S., 2003. General theory of entrepreneurship: the individual-opportunity nexus. Cheltenham, UK: Edgar Elgar.
- Shane, S. & Venkataraman, S. 2000. The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of Management Review*, Vol. 25, No. 1, 217-226.
- Suomen Lukiolaisten liitto. 2011. Menestyksen pelinrakentajat - lukiolaisten näkemyksiä työelämästä, yrittäjyydestä ja taloudesta. Vesanen, M., Koivukangas, P., Thuneberg, M. & Mikkilä, J. (toim.) Mustasaari: Korsholms Tryckeri. Tutkimus.

- Tesch, R. 1990. Qualitative research: Analysis types and software tools. New York: Falmer.
- Thomas, A. M. 1991. Beyond education : a new perspective on society's management of learning. San Francisco: Jossey-Bass.
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2009. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.
- Tynjälä, P. 1999. Oppiminen tiedon rakentamisena : konstruktivistisen oppimiskäsityksen perusteita. Helsinki: Kirjayhtymä Oy.
- Valli, R. 2001. Johdatus tilastolliseen tutkimukseen. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Varto, J. 2005. Laadullisen tutkimuksen metodologia.
http://arted.uiah.fi/synnyt/kirjat/varto_laadullisen_tutkimuksen_metodologia.pdf
- Virtanen, A., Tynjälä, P. & Stenström M-L. 2010 Koulutusalojen työelämäpedagogiset käytännöt opiskelijoiden ammatillisen identiteetin rakentumisen perustana. Teoksessa K. Collin, S. Paloniemi, H. Rasku-Puttonen ja P. Tynjälä (toim.) Luovuus, oppiminen ja asiantuntijuus : koulutuksen ja työelämän näkökulmia. Helsinki : WSOYpro, 97-117.
- Väljjarvi, J., Huotari, N., Iivonen, P., Kulp, M., Lehtonen, T., Rönholm, H., Knubb-Manninen, G., Mehtäläinen, J., Ohranen, S. 2009. Lukiopedagogiikka. Koulutuksen arviointineuvoston julkaisuja 40. Jyväskylä.
- Y-love, 2010 Yrittäjyyslukioverkoston jatkohankesuunnitelma, hakulomake. Jyväskylän koulutuskuntayhtymä.
- Y-love, 2012. Yrittäjyyslukioverkosto Ylove: parhaat käytänteet ja OPS. 2. painos.
- Yrittäjyyskasvatuksen suuntaviivat, 2009. Opetusministeriö, koulutus- ja tiedepolitiikan osasto 2009:7